

ERDÉLYI MÚZEUM

XIII. kötet.

1896.

III. füzet.

Az aversai gyilkosság.

(Első közlemény.)

Nápolyi I. Jankának és első férjének, András magyar királyfi-nak élettörténetét megírták már sokan sokféleképen; nálunk újabban Pór Antal¹ és Óváry Lipót², Olaszországban pedig Matteo Camera³ és Giuseppe de Blasiis⁴. És hogy ennek daczára én mégis jónak láttam András meggyilkoltatásának történetével újra foglalkozni, annak oka abban rejlik, hogy az említettem írók, szerény nézetem szerint, nem aknázták ki kellően a rendelkezésükre álló forrásokat és a mi fő, nem rostálták meg eléggé gondosan az általuk fölhasznált adatokat sem, a mint erről az olvasó jelen dolgozatom átlapozásánál könnyen meggyőződhetik. E rövid bevezetés után azonnal áttérhetünk *ad medias res*.

I.

Tudjuk, hogy II. vagyis Sánta Károlyt (†1309), Mária magyar királyleány férjét, harmadik fia Böles Róbert követte a nápolyi trónon, még pedig legidősebb fia Károly Martell (a legújabb kutatás szerint állítólag helyesebben Marczell) (†1301) fiának és a papi pályára lépett Lajos, utóbb toulouse-i püspök, igényeinek mellőztével. Róbertnek fia Károly, Calabria hercege, még atyja életében, 1328-ban, halt meg s második neje Valois Mária nemsokára ezután (1331-ben) követte férjét a sírba. Egyetlen fiuk, a kis Károly Marczell, csak nyolcz napig élt s azért az 1330. évben Róbert király

¹ Nagy Lajos életrajzában (1892) és egyéb alább idézendő dolgozataiban.

² A *Századok* 1893-iki folyamában.

³ *Giovanna I. di Napoli e Carlo III. di Durazzo*. (Salerno 1889).

⁴ *Le case dei Principi Angioini nella piazza di Castelnuovo* az *Archiv. Storico per le Prov. Napolet.* Anno XII. (1887) fasc. II.

két unokáját, Károly leányait t. i. Jankát és Máriát jelölte ki trónörökösökül¹ még pedig olyképen, hogy első sorban az idősebb leány, Janka örökölje a trónt, elhalálózása esetében pedig buga, Mária. Ugyanazon alkalommal jelenlevő alattvalóival letétette a két kis leány kezeibe a hűségi esküt. A szorgos nagyapa azonkívül férjéről is gondoskodott unokái számára és a magyar királylyal együtt kieszközölték a pápánál az engedélyt, hogy Jankát Károly Róbert magyar király fia, Lajos vegye el nőül és ha Lajos »*quod avertat Deus*« meghalna, mielőtt a fiatal házaspár fölserdülne és a közöttük kötött házasság beteljesítettnek, úgy az özvegyen maradt Jankát András veendi el nőül. Ha pedig Janka halna meg előbb, úgy hasonló körülmények közt Lajos elveendi Máriát. Ha pedig mind Lajos, mind Janka elhaláloznának, úgy Máriát a magyar királynak valamely más fia veendi el. A szicíliai király kívánatára azonban kikötötte XXII. János pápa, hogy azon esetre, ha a fönnebb említett esetek egyike sem állna be (*casibus praedictis cessantibus*) úgy Mária maradjon hajadon mindaddig, míg törvényszabta nagykorúságát és érettebb korát eléri, a midőn majd nagyapja a szicíliai király, vagy esetleg idősebb nővére, Janka jóváhagyása szerint menend férjhez.² Miután pedig a magyar király fiai és a szicíliai király unokái vérrokonok valának, egybekelésükhez pápai dispensatióra vala szükség, melyet János pápa nemcsak hogy a legnagyobb készséggel megadott, hanem még a tervezett házasságot vagy házasságokat fölötte helyeselte, mivel meg volt erősen győződve arról, hogy ez újabb kapocs az Anjou család két királyi ága között mindkét ország üdvére fog szolgálni.³

¹ Blasius (326 l.) szerint 1330 nov. 4-én a Castelnouvóban a királyi hercegek és számos más ember jelenlétében. Tehát még mielőtt András Nápolyba megérkezett volna.

²⁻³ Theiner *Vet. Monum. Hist. Hung.* I. 589. stb. Anno 16. (1332) — A figyelmes olvasó, ki a jelen dolgozatot pl. Pór Antalnak a jelen folyóirat VII. kötetének I. füzetében megjelent *Csőr Tamás*-ával összehasonlítja, azonnal észreveendi, hogy sok dologban eltérünk egymástól. Én persze minden arrogancia nélkül adom a magam véleményét, de idézem a forrást. A jelen esetben Pór a 32. lapon azt írja, hogy a pápa azt ajánlotta Róbert királynak hogy unokáit, a két calabriai hercegleányt a magyar király fiaival összeháziassa és a 33. lapon azután előbbi állításával ellentmondólag azt írja, hogy Róbert és Károly keresték meg a pápát, hogy adja meg beleegyezését a ter-

Okiratilag eddig még nincs bebizonyítva, hogy a házassági ajánlat, Visegrádból tétetett-e, vagy Nápolyból. ¹ Azt a mit régebb és újabb íróknál olvasunk, Róbert király lelkiismereti furdalásairól stb., azt Villani János vagy más valaki alkalmasint a kis újjából szopta és bátran a lomtárba relegálhatjuk. Már a fönnbbiekből is láthatjuk, hogy Róbert király kibúvó ajtót hagyott Mária számára.

Midőn azonban Károly magyar király 1333-ban Nápolyba ment, nem Lajost, hanem Andrást vitte magával. Róbert király úgy látszik, teljesen a magyar király tetszésére bízta, hogy melyik fiát esketi össze Jankával, a szicíliai trón örökösével, mert rendeleteiben, melyeket az őt meglátogatandó magyarországi rokonainak fogadtatására kiadott, folyvást a magyar királyról és a vele jövő »egyik vagy másik« fiáról tesz említést és még 1333 ápril 17-én sem tudja, hogy tulajdonképen ki volt a Janka számára kiválasztott vőlegény. ²

Végre a magyar király megérkezett Nápolyba és itt szept.

vezett házassághoz. Szerző hivatkozik Pray *Annales*-eire, ez pedig Raynaldus *Annales*-eire (ad annum 1331. no {XXVI.}) hol csakugyan azt találjuk följegyezve, hogy a pápa »aliis vero literis Sanciae Reginae inculcarat, ut cum maxime Siculae Ungaricaeque rei conjunctio ac foedus interesset, illudque matrimonio nepotis, ducissae Calabriae, ac Regis Ungariae filii sancindum esset, rem summo studio et contentione urgeret.« Szerző hivatkozik a pápa egy levelére, de nem adja ennek szövegét. Szerinte a levél »eadem pagina« található, mint XXII. Jánosnak egy »datum VII. kal. februarii, anno 15.º I. Károly magyar királyhoz írt levele t. i. »Tom. 8. pars. I. Epist. Secret. pag. 92.« Ha e levél még megvan, szövege únbár fontos, még nem lett közölve. Úgy amint Raynaldus adja elő a dolgot, nagyon gyanusnak tűnik föl nekem s alkalmasint ő maga sem látta a levelet.

¹ A pápának Theinernél a 872. sz. alatt közölt levelében az áll, hogy írt már »alias« ugyan ezen ügyben. De »alias« »máskor«-t is jelenthet és »máshol«-t is és talán a 873. sz. levélre vonatkozik.

² Így pl. »De personis navigantibus in galeis pro adventu incliti Regis Ungariae, eiusque alterius filiorum venturorum in Regnum.« III. maji I. indict. (1332.) Egy magyarhoni levél szerint Károly király kénytelen utazását betegeskedése miatt elhalasztani. Veglie 16. Dec. I. ind. Róbert király pedig maga írja 1333 ápril 17-én (I. indict. anno regni 24) e szavakat »adventus incliti Regis Ungariae ejusque alterius filiorum in regnum.« *Mon. Hung. Hist. Acta Extera*, az adott dátumok alatt. A pápa is csak utólag értesült a választás eredményéről és jóvá hagyja azt, mivel András és Mária közt »sponsalia (jam) publice in facie ecclesiae sunt contractata.« Pór Antal azt írja ugyan, hogy Róbert király kérésére vitte el András apja Nápolyba, de forrást nem idéz.

26-án Jankát ünnepélyesen eljegyezték Andrással. Az eljegyzés jeléül a hét éves mátkák megcsókolták egymást (osculum sibi ad invicem praebuerunt). András ki lett nevezve Calabria hercegének és mátkájával együtt a Castelnouvóban külön udvartartást rendeztek be számukra, melynek élére a gonosz Philippa di Catania, Raymundo de Cabannis özvegye, Janka nevelőnője lett kinevezve, ki a preparandiát a krónikák szerint a mosó teknő mellett végezte. Meglehet azonban az is, hogy a krónikák ebben is túloznak s hogy Philippa talán a fehérművek gondozásával volt megbízva az elhalt Károly calabriai herceg háztartásában.

Andrásnak Jankával való eljegyzéséhez János pápa, mint már említettem, utólagosan (VI. idus Novembr. Anno 18-o, azaz 1333 nov. 8.) megadta beleegyezését. A pápa leveléből megtudjuk, hogy a magyar és szicíliai királyok közt, »post diversos tractatus« végre azon végleges megállapodás történt, hogy Jankát András vegye el nőül törvénytábla koruk elérésével, de arra nézve, hogy miért nem Lajost jegyezték el a nápolyi trón örökösével, a pápa levele sem ad fölvilágosítást, mely egyszerűen azt ismétli, hogy Janka elhaltának esetére a már meghatározott föltételek mellett András, ennek elhaltával pedig a magyar király más valamely fia vegye el nőül Máriát.¹

Pór Antal szerint (*Csór Tamás* 35. l.) a kézfogó alkalmával Nápolyban a két király megegyezett abban, hogy András magyar herceg leend Róbert utódja a szicíliai trónon. *Nagy Lajos*-ában azonban nem is említi szerzőnk a kézfogót, hanem csak azt, hogy miután András ki lett jelölve trónörökösül, abban is történt megállapodás a két király közt, hogy András feleségül veendi Jankát mihelyest a törvénytábla korukat elérik. Pór hivatkozik ugyan Lajos magyar király egy levelére,² melyben ez azt állítja, hogy néhai Róbert király Andrást az ország főurai jelenlétében, ezeknek beleegyezésével, de sőt készséges, örvendező hozzájárulásukkal, Szicília királyának jelentette ki. A részrehajthatlan történetírás azonban megkövetelte volna a szerzőtől, hogy fölemlitse azt is, hogy, a nápolyi Anjou-ház regesztáiban az ilyen trónörökös jelöltségnek absolute semmi nyoma nincs. Ő maga is említi *Csór Tamás*-ában, hogy levelet erről, úgy tetszik, nem írtak és csak a küküllei esperes és Villani regél-

¹ Theiner, I. 594.

² *Codex Morav.* VII. 385.

nek róla. Az *Acta Extera* másfelől közli Róbert király hivatalos levelét 1333 október 18-áról az Andrással való eljegyzésről, (sponsalia . . . de novo fore contractata), melyben felszólítja alattvalóit, hogy az ünnepélyek költségeinek fődözéséhez hozzájáruljanak, még pedig azért, mert *Janka* lesz a jövő királynő. András trónjelöltségéről ebben az okiratban egy árva szó sincs. Ennyit annak bebizonyítására, hogy mint gondolkodott Róbert király, még mielőtt »gyermeteggé vált« és »mielőtt az asszonyi cselek szövevényei«-be került az ekkor még java férfi korában lévő király¹

Bármily furcsának tűnjék is föl a dolog, a történetíróknak eddig még nem sikerült Janka és András esküvőjének keletét teljes biztossággal megállapítaniok. Pór Antal egyszerűen elkerüli a kérdés megoldását, olyképen, hogy elbeszéli, hogy tíz év folyt le az eljegyzés után és az agg Róbert király a nagyapák kedvtelésével készült a napra, a melyen majd »unokái és örökösei« egybekelnek. Elvégre hirdetést küldött szét tartományaiban, kijelentvén, hogy Andrást, a calabriai herceget, a jövő 1343. évi husvétkor lovaggá fogja üttetni és azután megünneplik a fiatal pár menyegzőjét. »A nyolczvan (!?) éves² király« azonban »nem érte ugyan meg a husvétot« de midőn meghalt, András és Janka »férj és feleség valának.« Igy csak regényekben házasítják össze a szerelmes párokat.

Az egykorú *Chronicon Siculum* szerint a lovaggá ütés és esküvő még Róbert király életében, még pedig 1342 augusztus havában ment végbe.³ A hónap nevét, a kiadó megjegyzése szerint, az eredeti kéziratban áthúzta valaki s azért úgy látszik, már az illető javító is észre vette, hogy a hónap talán hibásan van

¹ A király ekkor 58 éves volt, mert a *Chronicon Siculum* szerint (6. l.) 68 éves korában halt meg. A pápával folytatott levelezésben sincs szó András királyságáról, melyben csak az áll, hogy a házassági szerződésre esküdtek meg a két király és a jelen levő főurak. Theiner I. 594.

² Ezt valószínűleg Villani Jánostól tudja a szerző. Ennek tévedése pedig úgy magyarázható meg, hogy »annos circiter octoginta natus«-t írt »anno circiter octoginta natus« helyett.

³ »Et antequam obiret (Rex Robertus) ordine milicie decoravit dominum Andream ducem Calabrie, maritum dicte domine regine (Johanne) die 18. augusti (kitörülve) ejusdem Indictionis (csak hogy az indictiont hiába keressük). Et die 23 ejusdem (Andreas) concubuit cum predicta domina regina Johanna uxore sua.« *Chron. Siculum* ed. Blasius p. 7.

közölve. Továbbá, mind az *Acta Extera*, mind pedig Blasiis közlik — az előbbi teljes szövegét, az utóbbi kivonatban — Róbert királynak azon furcsa, rendkívül fellengős levelét, melyben különböző tartományainak hű alattvalóit az esküvőre meghívja. Az *Acta Extera* szerint az „edictum de militia Andrea» 1342 aug. 14-éről van keletve, az indictio száma X. és Róbert király uralkodási éve 34, tehát az utolsó. E levélben a menyegzői ünnepek csakugyan a jövő húsvét utáni negyednapra vannak kitűzve. Nápolyban, a Konstantinápolyból bevett szokás szerint, az indictio száma szeptember 1-ével változik, és azért a X. indictio aug. 4-ke csakugyan a 1342. évre esik. Miután pedig Róbert király ország-lási éveit apjának halálozási napjától, 1309 május 5-től számítja, azért az országlási év is az 1342. év mellett vall. Blasiis szerint azonban az illető regesta az 1341—42-diki regesták közt fordul elő s ha, mint mindenhol szokás, a regesták a fejedelem uralkodási évei szerint vannak csoportosítva, úgy a kérdésben forgó levél még 1341-ben lett kiállítva s az eredeti évszám, indictio és országlási év önkényesen meg lettek változtatva. A *Chronicon Siculum*-ban tehát a hibás »augusztus« helyett április havát kell írunk (mert húsvét 1342-ben márczius 31-ére esett) és a menyegzőt erre a hónapra tennünk. Különböben a dátum nem lényeges és nincsen semmi befolyása az alább mondandókra.¹

Még az 1334. év végén meghalt volt XXII. János pápa és utódja Benedek is sirba szállt 1342 április havában. A pápai trónon öt VI. Kelemen követte, ugyanazon év május havában, ki trónra lépte után rövid idővel Aymerich bíborost avval bízta meg, hogy Nápolyba menjen és Róbert királytól a hódolati esküt átvegye az I. Károly és a szentszékekkel történt megállapodás értelmében, mely megkívánta, hogy minden új pápa, vagy új király trónraléptével a hódolati eskű megújíttassék.² De a bíboros útközben más országok ügyeinek elintézésével lévén elfoglalva, későn érkezett meg Nápolyba és Róbert király a következő (1343) év január 19-én már meghalt.

¹ Azt, hogy még Róbert halála előtt történt meg az esküvő, Petrarca is állítja és a király végrendeletének szavai is bizonyítják; s azért figyelembe sem kell vennünk azt, a mit némely forrás, mint pl. a *Chron. di Partenope* regél.

² Raynaldus ad annum 1342. no XXII.

Végrendeletében¹ a király trónörökösökül ismét Jankát és Máriát jelölte meg és utasítást hagyott hátra, hogy ha Janka törvényes magzatok visszahagyása nélkül hunyna el, úgy őt a trónon Mária kövesse, Endre pedig ez esetben elégedjék meg a salernoai fejedelemséggel, melyet mint a szicíliai király vagy királynő hűbérese bírjon. Elrendelte továbbá Róbert, hogy sem »az említett (calabriai) herceg és hercegnő, sem pedig Mária« 25 éves koruk befejeztéig »nihil debeant, vel possint agere in iudicio vel extra iudicium«, hanem helyettük az ország ügyeit egy öttagú kormánytanács intézze, melynek tagjaiul a következők valának megnevezve: Sancia özvegy királyné, Fülöp cavalloni püspök a vice-kancellár, Filippo di Sanguieto Conte di Altofiume, Goffredo Marzano conte di Squillace a királyság főtengetnyája és végre Carlo de Artois conte di S. Agata de Goti, mely utóbbi egyén oly nevezetes szerepet játszott későbbben. Ha azonban — »quod Ipse Dominus Rex (Robertus) non credit neque intendit« — minden tilalom daczára András, Janka vagy Mária a megszabott kor elérése előtt az ország kormányzásába avatkoznánk, úgy minden ilyes rendeletük, intézkedésük »ipso jure« törvénytelennek, hatálytalannak és érvénytelennek tekintendő.

A végrendelező továbbá úgy intézkedett, hogy Máriát Lajos magyar király vegye el »propter certas conditiones secretas, quo ipsum Dominum Regem (Robertum) movit, sicut expressit«. Ha pedig az említett házasság valami akadályba ütköznék azon megállapodás miatt, mely Lajos házasságát illetőleg a magyar és cseh királyok közt már megtörtént s azon eskü miatt, melylyel ez meg lett már erősítve, (Lajos még 1338 ban lett eljegyezve első nejével, Margittal, erre czélzó Róbert király), úgy Máriát vegye el vagy János normandi herceg, Fülöp francia király legidősebb fia, vagy ennek akadályoztatása esetében öcscse, a király másodszülött fia.

A végrendelet egyszersmind meghagyja, hogy a Provence és Forcalquier »mindig és örökre« a királysággal maradjanak egyesítve egy és ugyanazon fejedelem alatt, s hogy e két grófság még azon esetben se szakítsanak el az anyaországtól, ha több fiú vagy több leány örökös jelentkeznek.

A végrendeletet Róbert király néhány nappal halála előtt (ja-

¹ Közölve Lünignél *Codex Diplomaticus Italiae* (Frankfurt, 1725—35.)

nuár 16.) mondotta tollba a hivatalos jegyzőnek, még pedig Sancia királyné és számos néven megnevezett tanú jelenlétében. Jelen voltak azonkívül még András herceg is feleségével Jankával és sógor-nőjével Máriával, kik mindhárman ünnepélyesen megesküdtek a szent evangéliomra, hogy a végrendelkező akaratát mindenben híven teljesíteni fogják és esküjök megerősítésére mindannyian megáldoztak.

II.

Nincsen azonban szándékomban a nápolyi dolgok összefüggő történetét még egyszer elbeszélni és már jól ismert dolgokat újra ismételni. Czéлом egyszerűen az, hogy újjal mutassak azon hibákra és hiányokra, melyekkel sűrűen találkozunk még modern történetírók dolgozataiban is, kik a szerint, a mint Janka mellett kardoskodnak vagy ellenszennvel viseltetnek iránta, boldog-boldogtalantól elfogadják minden megválogatás, megrostálás nélkül a legvadabb pletykákat — már t. i. ha ezek beillenek előre megállapított ítéletük keretébe; vagy pedig elhallgatnak még fontos dolgokat is — ha ezek nincsenek inyükre. Azonkívül pedig Janka valódi jellemét elfödte az évszázadok mély porrétege, ellepte a történelmi pókháló és szenny, és a történetírók részéről gondosan öntözgetett, ápolgatott irodalmi burján. Ha elhihetjük azt, mit egy modern olasz író állít róla, Nápolyi I. Jankának a hagyomány összesen öt hasonló nevű rossz asszony bűneit rója föl:¹ a mi teljesen fölösleges, mert Jankának van elég dolga beszámolni a maga bűneiért.

Egy más párt ellenben égis magasztalja és teljesen ártatlannak vallja a királyasszonyt és azt állítják, hogy az I. Jankának tulajdonított teljes bűnlajstromot utódjának, a gonosz II. Jankának kell betudnunk.

Lássuk tehát, miben áll tulajdonképen a dolog és fogjunk hozzá a tatarozáshoz és gyomláláshoz.

Igy pl. tudjuk azt, hogy nemsokára Róbert király halála után megjelent a nápolyi udvarnál Petrarca, a koszorus költő, mint pápai követ, és hogy az elhalt király által tömlőczbe vetett Pepiniek kiszabadítását kieszközölje a kormánytanácstól.² Petrarca nagyon érzékeny, vékonybőrű, finnyás ember volt, kit a nemzetek apraja-nagyja elkényez-

¹ Gaetano Amalfi *La regina Giovanna nella Tradizione* (Napoli, 1892.)

² E küldetésről lásd a második közleményt.

tetett volt költői ömlengéseierl. Nápolyba érkezve, egy szerinte Róbert nevű magyar barát nagyon kevés teketóriával fogadta őt, a pápai követet és ünnepelt költőt! s ezért a sértett fél a maga módja szerint vett boszút és pelengérré állította »a förtelmes sündisznót«, (mint a koldús barátot), nevezi »a Róbert király sírjából kicsúszott kigyót,« »a háromlábú állatot« »a színmutató, rongyokba burkolt, de tőkepénzes, meggörnyedt, de fennhéjázó zsarnokot.« A koszorús költő e levele egy hysteriás rohamban szenvedő vén leány minden összefüggés nélküli, szakadozott kifakadásaihoz hasonlít inkább, mint egy komoly férfiú szitkozódásaihoz. De hát Petrarca írta és úgy látszik, az ő szava szentírás. Ha elolvassuk továbbá Petrarcánál, hogy ez a szapulatlan sündisznó állítólag mint zsarnokoskodott a nápolyi udvarnál, mint némitott el mindenkit az ő szava, úgy csakhamar arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy itt egy Richelieu, Wolsey biboros vagy Fráter Györgynek rongyokba öltözött prototypusával van dolgunk. Petrarca óta azután Róbert barát folyvást szerepel a történetírásban és számos történetíró gazdagon hozzájárult újabb adatokkal élettörténetéhez képzelő tehetségük gazdag adattárából. Így pl. Óváry említett cikkében sok szép dolgot mesél róla,¹ de tájdalom! forrását nem idézi s azért, bocsásson meg érte, ha az ő adatait egyelőre félreteendjük, még forrását meg nem nevezi. Mert ámbár kutattam mindenfelé e híres barát nyomai után, kutatott Blasiis is, sem ő, sem én nem akadunk még nevére sem, az egy Petrarca levelein kívül egyetlen egy *hiteles* egykorú krónikában vagy okiratban és állítólagos túlkapásairól tudunkkal egyetlen egy panasz sem érte a pápai udvart. Egy kis megfontolás után, talán maga Óváry is be fogja látni, hogy Janka aligha türte volna meg udvaránál a zsarnokoskodó koldús barátot, ha ez — mint Óváry meséli — merészkedett volna »mint zúgó fürgeteg csapni a mulatozók közé (értsd Janka és vendégei közé) és Isten haragjával fenyegetni a kicsapongó udvaroncokat, hanem menten kitette volna a csuklyáját a hűvösre, még pedig sokkal kevesebb czeremóniával, mint a hogyan kitette volt a pápától följé rendelt Aymericus pápai legátus vörös talárisát. Ha vannak Óvárynak hiteles adatai a barátról, úgy könyörgöm, ismeresse meg azokat. Mindaz, mit eddig e dologban fölfedeznem sikerült,

¹ Századok, 1893.

abból áll, hogy valami szerény »frater *Jacobus* Ungarus de Ordine Predicatorum, Capellanus domini Ducis (Calabrieae)« kapott egy társával potom néhány garast egy 1344 jan. 29-ről kelt okirat szerint.¹ Róbert barátot ezért egyelőre nyugalomba helyezhetjük.

Petrarca után barátjával Boccaccio Jánossal számolhatunk le. Vele czéлом még hosszasan foglalkozni alább s azért egyelőre csak annyit említek róla, hogy Janka védői és vádlói megegyeznek abban a pontban, hogy Boccaccio a nápolyi udvarnál fölolvasta »munkácskái«² s csak annyiban nem ért egyet a két párt, hogy Janka bámulói azt állítják, hogy Boccaccio munkáiban nincsen (nevezzük meg valódi nevén) disznóság; ha pedig van, úgy ezekért nem szabad magát Jankát egyedül felelőssé tennünk, hanem okolnunk kell a feslett kort, melyben élt és mely nem volt oly finnyás mint például a mai puritánok. Hogy Boccaccio munkáiban van-e mocskos dolog, arra csak a jó ízlés felelhet. *De gustibus non est disputandum*. Mindenesetre föltűnő az, hogy eddig még nem akadt ember Angliában, a ki pl. Boccaccio *Decameron*-jának fordításával kedveskedni merészelt volna az olvasó közönségnek. Irodalmi czélokra megjelent ugyan számos év előtt egy úgynevezett fordítás, de ebben a legjellemzőbb passusok az eredeti szövegben valának közölve, mert jól tudta a fordító, könyvnyomtató és könyvkereskedő, hogy valamennyien fegyházba kerültek volna fáradságukért, ha ezeket a passusokat lefordítani vakmerősködtek volna. Ott van pl. Vizeletly esete, ki néhány év előtt Zola egynémely munkáival akarta megismerkedtetni francziául nem értő honfitársait, s drágán fizetett, pénzzel és személyes szabadságának elvesztésével a kísérletért. Az persze ismeretes dolog, hogy régente nem voltak oly finnyások az emberek »sikamlós« elbeszélések dolgában, mint pl. mai napság. Magam is láttam egy XVII. századbéli spanyol munkát, tele ocsmány elbeszélésekkel és még förtelmesebb képekkel, melynek elején ott figurált a papi censzor »imprimatur«-ja és az a véleménye, hogy ő az illető könyvet figyelmesen átolvasta és átnézte és nem talált benne semmit, mi a jó erkölcsökbe ütköznék. Nem szabad továbbá el-

¹ *Acta Extera* a dátum alatt. Janka túlkapásairól, zsarnokoskodásáról vannak adataink quantum satis.

² Pór Antal szerint 1343-ban már a *Decameron*-ból olvasgatott föl részleteket, mit kötve hiszek, mert e munka az 1348-iki járvány elbeszélésével kezdődik.

felednünk, hogy egy dél-olaszhoni erkölcsi bírónak teljesen más fogalmai vannak az erkölcsösség dolgában, mint pl. angol kollégájának és hogy talán míg az olasz élvezettel olvasandja a pornographia ama remekművét és netovábbját, Boccaccio *Corbaccio*-ját, az angol embert már Zola productioi is elundorítják.

Miután tehát e pontot illetőleg a vélemények elágaznak, szükséges lesz valami békebíró és capacitás véleményét kikérnünk s e célra competensebb bírót nem ajánlhatnék, mint éppen magát Messer Giovanni Boccacciot, a szerzőt, kinek ítélete ellen még Janka legbuzgóbb hívei sem zúgolódhatnak. Midőn Boccaccio az érettebb férfikort elérte és kissé lehült, egy ismerőse, kit »Generosus Miles Dominus Maghinardus de Cavalcantibus»-nak czimez, kedveskedni akarván neki, tudatta vele, hogy az ő (Boccaccio-nak) munkáit a házához tartozó hölgyeknek készül fölolvasni. Boccaccio erre egy rimáncodó levéllel felelt,¹ melyben könyörög barátjának, hogy álljon el szándékától és ne olvassa el »nugas meas» és hozzáteszi, hogy »nosti quot ibi sint minus decencia et adversantia honestati, quot Veneris infaustae aculei.« Kéri barátját, hogy ha hölgyeinek becsületével nem törődik, legalább ne hozzon a szerző ősz fejére szégyent és gyalázatot.« Extimabunt enim (dominae tuae) legentes me spurgidum lenonem, incestuosum senem, impurum hominem, turpiloquum maledicum et alienorum scelerum avidum relatozem. Non enim ubique est, qui in excusationem meam consurgens dicat: *Iuvenis scripsit et majoris coactus imperio.*»

Szántsándékkal eredeti szövegében közöltem Boccaccio ítéletét a saját műveiről. A szerző azon állítását illetőleg, hogy *vi coactus majori* írta sikamlós elbeszéléseit, könnyen eltalálhatjuk, hogy kinek pressiója alatt produkálta pornographiai remekműveit. Volt-e a nápolyi udvarnál, kérdezem, más *force majeure* magánál a királynónél? De Janka jelleméről majd az utolsó szakaszban bővebben foglalkozandunk s azért egyelőre nem vesztegetek több megjegyzést reá.

Még csak Andrásról egy pár szót. Több külföldi író, legújabban pl. Camera, azt írja a szerencsétlen fiatal emberről, hogy kedvetlen és komor természetű volt, ingatag baráti érzelmeiben és mint férj, állhatatlan nejehez való hűségében. Szegény Camera bizony nem találta föl a puskaport és a legnagyobb hiszékenységgel vakon el-

¹ Francesco Corazzini, *Le Lettere edite e inedite di Messer Giovanni Boccaccio* (Firenze, 1877.) p. 298.

hisz mindent, a mit bárhol hall vagy olvas. Muratori pedig említi, hogy némely írók szerint András durva tuskó volt, barbár szokásokkal, ki magánál még barbárabb és insolens, büszke, magyar kíséretével együtt gyűlöltté tette magát a finom nápolyi udvarnál. Némelyek véleménye szerint pedig, mint férj, képtelen volt megfelelni házastársi kötelességeinek (non era atto a soddisfare ai doveri del matrimonio).¹ Mindez azonban csak irodalmi dudva, melyet Janka védői a történetírás gazdombjairól szedegettek össze, oly czélből, hogy Jankának férje iránt táplált gyűlöletét valami úton-módon megmagyarázzák és a ledér királynőt mentegessék. A források valódi értékét ismerő olvasónak elég lesz megmondanom, hogy az Andrásról szóló kedvezőtlen ítéletek oly mételyezett forrásokból erednek, mint pl. Tristan Caracciolo,² a modenai krónika³ és a botrány-gyártó Collenuccio.⁴ Ezekkel ellentétben Petrarca,⁵ Boccaccio,⁶ Cola Rienzi⁷ és VI. Kelemen pápa,⁸ kik vagy személyesen ismerték Andrást, vagy kiknek módjukban állott és alkalmuk volt a magyar királyfiról és valódi jelleméről helyes fogalmat szerezni maguknak, a legnagyobb dicsérettel emlékeznek meg róla s azért András rágalmozóira nincs szükségünk több szót pazarolni.

III.

Óváry panaszkodik,⁹ hogy Róbert király végrendeletében András megkoronáztatásáról egy szóvalsem volt említés téve, de ha

¹ *Annali d' Italia* VIII. 186.

² *Vita. Johanna* Muratorinál, XXII. köt. A szerző Jankáról azt írja, hogy »cur autem Andreae mortis assenserit, utpote rem judicatu difficilem, hactenus ignotum est.«

³ *Chronicon Mutjnense* auctore Joh. de Bazano u. o. XV. köt.

⁴ Collenuccio *Historia di Napoli* (Venetiis 1613.)

⁵ *Epist. Familiar.* lib. VI. Epist. 5. »Rarae indolis puer, magnae spei rex« és »mitissimus innocentissimusque hominum.«

⁶ Petrarchával ellenkezőleg azt írja Boccaccio, hogy »verum cum quidam ex regni proceribus jam praecognitam in se severitatem regii juvenis et forte meritam indignationem timerent.« *De casibus viror. illustrium.* A 3. eklogában is fölötte rokonszenves hangon ír róla. Erről bővebben alább.

⁷ *Epistolario*, még pedig a prágai érsekhez írt levelében (1350 aug. 15.) »innocens ille agnus«-nak nevezi. Ez a *Mon. Hung. Hist.* Acta Extera II, 392 is megjelent.

⁸ I. a pápa leveleit. *Tört. Tár* 1892. 385. és köv. ll.

⁹ *Századok.* XXVII. 495.

kissé figyelmesebben olvassa el ismét a végrendeletet, csakhamar meggyőződhetik arról is, hogy Janka megkoronáztatása sincs megemlítve és Máriáé sem; s hogy mindhárman egyforma bánásmódban részesülnek. Mindhárman ki voltak szemelve országlásra, a mint betöltendették a megszabott 25. évet — András és Janka együtt, Mária Janka halála után — és csak az a furcsaság a végrendeletben, hogy Janka magtalan halála esetére András ne maradjon a trónon, hanem mondjon le a királyságról (a mi nincs ugyan így megemlítve, de önként következik a dologból), elégedjék meg a salernói fejedelemséggel és hűbéri esküt esküdjön utódjának, a törvényes örökösnek, legyen ez király vagy királynő, Szicília trónján. Arról, hogy Janka halálának esetében András elvegye Máriát, persze most már szó sem lehetett, mert akkor midőn a végrendelet megíratott (1343 január 16.) András és Janka mint láttuk, már férj és feleség voltak és közöttük a házasság befejezett tény volt, nemcsak *de jure*, hanem *de facto* is. Lajos magyar király is valószínűleg nős ember volt már ez időtájt s azért Máriát I. Károly magyar király fia közül csak István herceg vehette volna el. Máriának azonban a sors már férjet választott, t. i. Károly durazzói herceget, ki őt egy egykorú hivatalos okirat tanúsága szerint,¹ már 1343 márczius 26-án, még pedig előleges pápai dispensatioval vette el nőül. Pór Antal szerint a pápai fölmentő levél »álútakon«² szereztetett meg. Forrást nem idéz szerzőnk, de bizonyára a pápának azon levelére alapítja állítását, melyben VI. Kelemen avval mentegetődik Lajos magyar király előtt, hogy ő házassági engedélyt adott ugyan Durazzói Károlynak (sub certa forma concessimus), hogy bármely nemes nővel, ki hű és loyális híve az egyháznak és kivel első vagy másodfokú rokonságban nem áll, házasságra léphessen; de ő szentségének esze ágában sem volt az, hogy Durazzói Károlynak Máriát volt szándékában elvenni.² Egy kis kapacitálással azonban talán sikerülend Pór Antalt meggyőznöm, hogy VI. Kelemen nem volt oly ártatlan ebben a dologban, mint a milyennek ő magát feltüntetni akarta. Mindenekelőtt figyelmeztetnem kell arra, hogy Mária és Durazzói Károly harmadfokon vérrokonok voltak és a vérrokonság közöttük még közelebb volt, mint pl. András és Janka közt. Ez utób-

¹ Camera, 7. l.

² Theiner I. 718.

biak egybekeléséhez, mint láttuk, specialis pápai dispensatióra volt szükség. Elhagyjuk már most, hogy VI. Kelemen *carte blanche*-ot adott volna a hercegnek, hogy harmadfoku rokonai közül válasszon ki magának feleséget és hogy a politikai tekintetekből oly fontos helyzetben lévő Mária-ról, a presumptive trónörökös-ről, teljesen megfelelődek volna az avignoni kancelláriában? *Credat Judaeus!* Továbbá, ha VI. Kelemtől csakugyan hamis úton csikarták ki a házassági engedélyt és ő őszintén nem Durazzói Károlynak szánta volt Mária-t, hát — ejnye! — kifogyott volt-e az avignoni szertárban a lánczos-lobogós, menydörgös pápai ménkü? VI. Kelemen egy tollvonással megsemmisíthette volna a hamisan kicsalt engedélyvel kötött házasságot és felelőségre vonhatta volna a bűnös ámitokat! Az egész dologból eléggé világos az, hogy mind Nápolyban, mind Avignonban lényeges nézet-változás állt be, s hogy arra a meggyőződésre jutott volt mindkét udvar, hogy nagy hibát követek volt el Róbert király és XXII. János pápa, midőn az a szicíliai trónról egyszer már kitürt magyarországi Anjou-ágot ismét belevonták a trónörökösödés ügyébe.

Miután Janka 1326-ban született, Róbert király végrendelete értelmében az 1351. év előtt nem volt volna szabad beleavatkoznia a kormányzásba. De ámbár uralkodásának elején (Camera szerint (4. l.) 1343 augusztus végéig) rendeleteit a Róbert által kinevezett kormánytanács hozzájárulásával, tanácsával és helybenhagyásával (de consensu et consilio et assensu) írta alá: csakhamar megunt a vezető szalagokat s teljesen önállóan és függetlenül kezdett intézkedni az ország ügyeiben.¹

Ugyanazon végrendelet világos megsértését képezte továbbá Durazzói Károly házassága is, mert Mária-t, mint láttuk, Lajos magyar király akadályoztatása esetében a francia király egyik vagy másik fiának kellett volna elvennie. Ez azonban nem akadályozta meg a kormánytanács négy tagját (Filippo di Sanguineto, úgy látszik, nem volt jelen),² hogy személyes jelenlétükkel tiszteljék meg

¹ Erzsébet királyné, András anyja Nápolyban első ízben 1343. július 24-től szeptember 14-ig tartózkodott és Rómából visszajövet másod ízben, október elejétől 1344 február végéig. L. Thuróczy *Chronica Hung.* pars. 3. cap. 4. Küküllői János a fönnebb mondottakkal megegyezőleg írja, hogy »cum igitur haec regina (Erzsébet) in Neapoli resideret et vidisset nurum suam, dominam Joannam, superbem et ambitiosam . . . mundani honoris avidam» stb.

² L. a pápa dicsérő megjegyzését róla 1344 decz. 15. *Tört. Tár.* 1894. 241.

Károly és Mária nyilvános és nagy ünnepélyességgel tartott esküvőjét 1343 július 14-én. Jelenvoltak ez alkalommal Janka királynő és férje András is és a »Pacta seu capitula matrimonialia«-ban sűrűn vannak idézve a megszegett végrendelet intézkedései.

Midőn azután 1348-ban Janka eladta vagy elajándékozta Avignont a pápának, Róbert király végrendeletéből alig maradt egy-két foszlány. Jankának persze volt gondja arra, hogy mindaz, a mit a végrendelet az ő érdekében rendelt el, a legnagyobb precisióval legyen megtartva. Nagypjának a testamentomát folyvást idézi, mint az ördögről mondják, hogy idézi a bibliát,¹ eszesen kiválogatott passusokban a maga czéljainak elérésére.

Hogy pedig Róbert király Andrást csakugyan királynak szánta, azt egykorú tanúktól tudjuk; még pedig Petrarctól,² Boccacciotól³ és Cola Rienzitől.⁴ Azonkívül föl kell tennünk Sancia özvegy királynéről, ki jelen volt a végrendelet kiállításánál, hogy ismerte férje kívánságát és halála után is tiszteletben akarta tartani azt. Már pedig ha Róbert király nem akarta volna Andrást megkoronáztatni, úgy aligha sürgette volna özvegye András megkoronáztatását Avignonban.⁵

¹ »Nincsen Isten.« *Zsoltárok könyve* XIV. 1.; LIII. 2. Azt, a mit némely krónikák mint pl. Gravina mesélnek és a történetírók ismételnék, hogy t. i. Janka nem tudott semmit Mária házasságáról s hogy a fogát csikorgatta midőn meghallotta stb. stb. fényesen megezáfolja Ágnes durazzói anyahercegné egy adománylevele fivére, Périgord bíboros részére, melyben megköszöni ennek fáradozásait és kegyeit Károly (és Mária) házassága ügyében »et pro laboribus aliis quos subit et subit ad praesens pro negotiis inclitae dominae Joannae.« Baluzius *Vitae Pont. Avin.* II. 628. A levél 1334 május 2-áról van keltezve.

² Rex Robertus »regni gubernacula successoribus, quos matrimonio junxerat, tradidit.« Petrarchae *De rebus memorand.* lib. I. tract. I. Cap. 26.

³ Erről majd alább bővebben.

⁴ »Mundus . . . non ignorat qualiter quondam rex Robertus, decedens, . . . regem Andream legitimum in regno constituit successorem et in regem statuit legitimum coronari. Epistolario. Gabrielli kiadásában 149. l.

⁵ VI. Kelemen András királyhoz 1344 febr. 2. Raynaldusnál 1344. no. XVI. és *Tört. Tár* 1894. 17. l.

A palatinusi fibula.

A római Museo Nazionale delle Terme egyik legértékesebb és legérdekesebb ékszere az az aranyfibula, a melyet a Palatinusról egy véletlen juttatott a múzeum birtokába. Gatti a *Notizie degli Scavi* 1895. októberi füzetében írja le, hogy egy Bliss István nevű fiatal angol a palatinusi *xystus* északkeleti lépcsőjének egyik zugában találta meg, a hol az ásatások alkalmával egy kis földgörgöngy még eltakarta, de ezt most az eső lemosván róla, láthatóvá lett. A fibulának az idézett helyen (pag. 360.) közölt fényképe annyira rosszul sikerült, hogy czélszerűbbnek tartottam új felvétellel közölni, annál is inkább, mivel csaknem hasonpárja az apahidai fibulának, a mely az Erdélyi Múzeum becses kincse.

Gatti rövid leírásában csak annyit mond, hogy a fibula *tipo romano provinciale*, a mely a császárság IV. száza után (*dopo il IV secolo dell' impero*) volt divatban, és akkor kerülhetett lelőhelyére, a mikor a Palatium severusi részében a keleti császár képviselője lakott.

Ennek a *tipo romano provinciale*-nak, tudomásom szerint most csak két képviselője van, ez és az apahidai fibula; az, a melyet a Childerich sírjában találtak, 1831. óta végképpen megsemmisült.*

Hogy nem közönséges ékszer lehetett, eléggé bizonyítja nem csak az, hogy eddigelé csak három példánya ismeretes e típusnak,

* Alapos okom van azt hinni, hogy az író itt egy kis tévedésben van. A Childerich-féle fibula, igaz, elpusztult; de volt az osztopataikai első leletben egy analog fibula és a Degobjan, Zágrábmegyében kiásott arany ruhakapocs (jelenleg a bécsi es. k. régiségtárban) is hasonlít hozzá. Lindenschmit a hannoverai múzeumban levő lengerichi fibulát is hasonlítja és Longpérier az 1868-iki *Revue Archeologique*-ban is értekezik hasonló poitoui fibulákról. Meg volt-e ezeken is a tű csavarral való megerősítése? nem tudom; a palatinusi leírásában sem említi író ezt a részletet.

Finály Henrik.

de e három példány lelőhelyei is. Az egyiket 1635-ben Tournayban, I. Childerich frank király sírjában találták, a második, az apahidai* egy előkelő vagy éppen fejedelmi aszszony sírjából került. Ez, a palatinusi császári palotából.

A fibula, alakjára nézve csaknem teljesen azonos az apahidaival, de kisebb. Egész hossza 77. mm. (az apahidaié 115), kereszttrúdja 4³. (ap. 50), a kereszttel ékített lap hossza 46.5 (ap. 72), szélessége 12 mm. (ap. 18). Sulya 32 gramm (ap. 50.4).** Ezenkívül csak a kereszttrúdon és a fibula fején levő gombok alakja különbözik. Az apahidainál a gomb egy hatszögű gúlát alkot, hegyes csücskesal, míg ennél a hat lap mindegyike meg van görbítve, úgy hogy a csücska, a mely hegy helyett egy hatszögű lapocskában végződik, mintegy összeszűkülő nyakkal nyúlik ki belőle.

Feltűnő azonban a különbség a díszítésben. Az apahidai fibula háromszögű rúdja, mindegyik lapján áttört művi maeander és lombdísszel van ékesítve és felső lapján a halfarkú kereszttel. A palatinusi fibulanak csak felső lapja van díszítve, a másik két lap sima. De e díszítés sincs áttörve, csak vésett munkával kimélyítve. Az ormóval és keskeny kereszttel szegélyezett lap közepén szabadon áll a halfarkú latin kereszt, mellette kétfelől pedig közte és a lap széle közt kigyóvonalban haladó lombdíssz közt felváltva, a befelé nyíló kanyarulatokban öt-szárnyú levél, a kifelé nyílóokban hátrafordult lejtű madárka van ábrázolva.

A munka nem oly finom, mint az apahidai fibuláé; azonban készítési idejének szabatos megállapítását nem teszi lehetőséggé. Minthogy Gatti állítása szerint is körülbelül az V. száz

* Erd. Múz. 1889. 403. s köv. lap. Arch. Ért. 1889. 313, 317. lap. Az orsz. iparművészeti múzeum a fibuláról valamint a lelet ezüst kancsójáról igen szépen sikerült hasonmásokat készített.

** Az apahidai fibula nem tömör, hanem lemezből készült. Belsője valami gyanta vegyítéssel volt kitöltve. A mikor a bpesti iparmúzeumban galvanoplastikai másolatát készítették, megmelegítették és akkor a gyanta egy része kiolvadt, de azért még van benne.

vége felé kerülhetett oda, a honnan a véletlen napfényre hozta, készítési ideje, úgymint az apahidaié is, a Kr. u. V. száz. közepe tájára esik.

Befejezés előtt tartozom még két kifejezésem magyarázatával. Egyik az apahidai leletre vonatkozólag az az állítás, hogy női sírból került. Ezt nem csak az bizonyítja, hogy legyver az egész leletben nem volt, hanem az is, hogy az ott talált karpereczhez hasonló eddigelé csakis női sírokban találtak.*

A másik a palatinusi *xystus*. A római topographia eddig *stadium Palatinum* vagy *Domitiani*-nak nevezte ez épülecsoportot. Marx Fr. boroszlai tanár a Jahrbuch des kais. Deutschen Arch.-Istituts múlt (1895.) évi III. füzetében alapos megvitatása után a kérdésnek, teljes valószínűséggel bizonyította be, hogy ez a stadiumnak nevezett épülecsoport nem volt, nem lehetett stadium, hanem a császári palota kertje. Szerencsém volt az ő indokolásán kívül Hülssen és Lanciani tanár urak véleményét is a helyszínen hallani. E három kiváló tudós nézeteit röviden a következőkben foglalhatom össze.

A stadium bekerítő fala Augustus palotájával egykorú; a belül körülvevő oszlopcsarnoka valószínűleg Septimius Severus alatt, míg exedrája már Hadrianus alatt épült. A *meta*-nak tartott vízmedenczék nem lehettek méták, mivel versenyfutásra igen szűkké tették volna a helyet; de közönség nem is gyűlhetett volna össze ez épületben, mert kicsiny, s padosokkal nem is volt berendezve köröskörül, épűgy, mint a főleg Pompejiben kiásott házi diszkerteknél, márványcsatorna volt fektetve (észak-keleti végén most is van), s a csatorna mellett az ágyásokat körülvevő márványszegélyek még épen jellemzők a római diszkertekre. Alakja, a hosszúság négyesög vagy stadium alak, a mely az eddigi elnevezésnek főoka volt, nem csak divatos, de a Palatinuson rendelkezésre állható területekhez alkalmazkodott. Bővebb ismertetése e kérdésnek nem tartozik ide; itt elég annyi, hogy a *stadium Domitiani* ma már törülve van a Palatinus topographiájából, úgy hogy a leírt fibula lelőhelye joggal nevezhető a palatinusi *xystus* lépcsőjének.

* Lindenschmit. Hb. d. deutsch. Alterthumskunde I. Th., p. 294. A 238-ik ábrához: «deren Form nur in Frauengräbern gefunden wird»

Descartes emlékezete

(Születésének háromszázadik évfordulóján.)

Erdélynek egy kis falujában épp abban az évben született Apáczai Csere János, a mikor az újkori bölcsezzet reformatorát, a modern idealizmus megalapítóját, Cartesiust ugyanazzal a rajongó lelkesedéssel ünnepelte Páris, mint a milyen elkeseredéssel üldözte azután nemsokára a haladás ellensége, a vakbuzgó s alattomos reactio.

Az egyszerű jobbágyszülők gyermekét, a kolozsvári református collegium egykori szegény kis diákját és később tanárát, meg a nagynevű ősök gazdag örökösét, Perron irigyelt urát sokban közös sors érte: a nagy eszmék vértanúsága. Drága árt fizettettek le a kortársak mindkettőjükkel a halhatatlanságért: megkeserítették földi életét a két merész újitónak, mintha megsokallották volna tőlük az isteni e hivatás élvezetét, és féltékenyek lettek volna reájok azért a halhatatlanságért, a miben a korszakot alkotó eszmék bajnokait részesíti jutalom fejében a gondviselés.

Nekünk erdélyieknek, többszörös — mondhatni: helyiérdekű okunk is van arra, hogy most, a midőn a hónap utolsóján az egész tudományos világ megünnepli Descartes születésnapjának háromszázadik évfordulóját, letegyük kegyeletünk adóját a szabad gondolat fölként apostola, a bölcsezzet anachoretája előtt, a ki valóságos szentként készült az eszme-elviség cultusára.

Itt, a Királyhágón túl hirdette először Apáczai Csere János azokat az ígéket, melyek szerény hangon ugyan, de a meggyőződés szent elszántságával és ékesszólásával izentek hadat a gondolat minden rendű zsarnokainak, a tömérdek mondvacsinált tekintély bálványképeinek.

Erdély derekasan kivette a maga részét az egységes haza politikai és culturalis természetű küzdelmeiből egyaránt; tehát tisztosztalékot kérhet abból a dicsőségből is, a mi a kulturnépeket a tiszta létjogért vívott harcokon felül, az elméleti tudományok előbbreviteléért megilletik. Mert nem csak akkor húzta ki a kardját, mikor vallás és alkotmány követelt véráldozatot; nem csak kincseire áhító ellenségeivel tudott leszámolni, hanem a bölcsészet történetében is tekintélyes nevet tudott szerezni magának. A lényteni száraz kategóriákkal való motollálást nem vette be ugyan soha a magyar ember természete annyira, hogy abban lássa a lelke üdvösségét, mint a középkori scolasticusok, vagy a hegeli »obscurantismus« kötél táncosai: de a gyakorlati életben is értékesíthető vezéreszmék s határokat jelző rendszerek nem surrantak át nyomtalanul fölöttünk.

Kolozsvárt ringott a bölcsője Hollós *Mátyásnak*, a renaissance eme legtisztéletreméltóbb tudósának. Galeotti »princeps philosophiae« czímmel tünteti ki. Igaz, hogy az udvaroncok nem igen szoktak soha fukarkodni eféle díszjelzők osztogatásában, de maguk az alkotások is csakugyan arról tanúskodnak, hogy a vasmarkú osztrákverő hős nem riadt vissza sem Platótól, sem az arabs Avicenna forgatásától.

Heltai Gáspárnál jelent meg több mint háromszáz éve Epiktetosznak egy kis könyve, erdélyi ember fordításában, hogy megtanítson: miként lehet elérni e földön a boldogságot.

Laskói *Csókás* Pétert, a XVI. század érdemes psychologusát Erdélyben nevelték, a marosvásárhelyi iskola vallotta directorának. Theosophiájában »az élet szelleméből és a föld sarából« alkotattja meg istennel az embert.

Gyulai Pál, Báthori István titkára fonta össze szép koszorúba azokat a magasztos erkölcsi és országlási elveket, a melyeket fel szoktak olvasni a váradi kapitányok előtt, mikor letették az esküt.

Decsi *Csimor* János, a losonczy Bánffy-család nevelője, itt tanult Kolozsvárt; 303 éve itt nyomatta ki — typis Heltanis — »Syntagma«-ját, hogy gyarapodjék a »veritas« és »cognitio«, valamint nyári esőhullás után a birkanyáj füve.

Descartes születésének évében írja meg *Hermann* Lénárt, százsz-régeni tudós a maga vita-tételeit s ajánlja fel Boesky Istvánnak.

Boeskey irnoka is volt az a Szepsi *Kóroc*z György babéros költő és philosophus, a kiről az vagyon írva,*) hogy szerette ugyan a hazai nyelvet, de azért mégis csak jobban el volt bájolva a »szép diákság« által, irván Kecskeméti Jánosnak »rhythmi hungarici« magyar verseiben:

»Az dícséret, vitézség és a szép deákság,«

»Hol bőven találtak, ott boldog az ország.«

Ő volt az első, a ki az országlási és közerkölcsei tanultságot hazai nyelven fejlesztette.

Csanaki Máté, I. Rákóczy György házi orvosa, Erdélybe is követi a fejedelmet s kinyomatja Kolozsvárt 1644-ben magyarul »Az döghalálról« irott elmélkedését.

Bethlen »Nagy« Gábor »magyar király«-nak ajánlja Pataki *Fws*ws (Fűsüs) János tiszteletes úr az ő »Királyok tükörét«, az »utolsó időnek 1622. esztendejében«. »Hogy peniglen magyar nyelven irám könyvemet, lött Felségednek és az országunkban lévő magyaroknak kedvékért. *És ugyan mi szükség is deákul irnunk?* A német pedig »ellenkező tudományu nemzet« levén neki.

A vak *Dálnoki* Mihály, Kolozsvárt unitárius pap, emlékezetből magyarázza Boethius »De consolatione« cz. könyvét.

Árkosi *Tegző* Benedek is itt lectoroskodott az unitáriusoknál, Kolozsvárt.

Csernátoni Pál és *Kolozsvári* Pál mertek először szólni Descartesről, — írja Erdélyi J. idézett művében, a 104. lapon — noha nem minden visszatetszés nélkül. De a tudomány megtette már a magáét, Bacon és Descartes irányához mutatván hajlandóságot. A nyelv is megérett annyira, hogy elkezdjen rebegni; s noha mindez sem ad jogot vérmes kilátásokra, mert a régiség utóíze még nem maradt el, de megértük azt, hogy a bölcsészet *előkor*a, költők és hítszónokok mellé bölcsészek is támadván, nyelvünknek az igehor-dozására felerősödtevel, bezáródott. Így fog következni Apáczai Cseri János. Élettörténetét mi sokkal jobban ismerjük, semhogy ezúttal fel kelljen sorolnunk annak részleteit. Utiköltéségének egy részén nyomatja ki »Magyar Encyclopaediáját«, — »ámbar az nékem egyébre is kellett volna.«

*) *Erdélyi* János: »A bölcsészet Magyarországon«, 71. l.

Mesterének elhunytá után pár évre kezdi meg Gyulafehérvárt a tanári pályát, 250 forint készpénzért, 28 köből búzáért, 3 disznóért, 15 bárányért, 2—3 forintokra becsült rajmézért és 2—3 forintot érő fáért.

Mennyivel más viszonyok között élt a francia mester, a kit a szerencsétlen »téli király« leánya, Erzsébet hercegnő bizalmas barátjául fogad, Párisba bőkezű királyi nyugdíjjal kecsegtetnek és Svédország királynéjának nincs nyugta sem éjjel, sem nappal addig, a míg tanítójául meg nem nyeri.

Apáczait azzal fenyegetik, hogy ledobják a legmagasabb torony tetejéről, ha el nem hallgat azzal az istentelen — independentismussal. Rákóczy vitézül veri a mellét, hogy a míg ő él, addig ugyan „nem hozza be ked ide azt a megveszekedett históriát; különben a Marosba dobatom, avagy a toronyból hanyatom le.« Amott Gusztáv Adolf leánya leül a mester lábaihoz és lesi ajkairól a szó zengését.

De nem igen lehet még tovább teszegetnünk az összehasonlítgatást, mert mindegyre jobban elsimúlnak az ellentétek s egyszerre azon vesszük észre magunkat, hogy végzetük egygyé válik a szenvedésekben.

Végkép elítélnünk még sem lehet azt a kort. Nem csupán Aristoteles imádóiból állott az ki nálunk sem. Nem egyedül az ifjú Bethlen gróf, — Bod szerint „Erdély Solona“ — tudja méltatni az üldözött tanok apostolatát, a kiről azt írja abból az alkalomból, mikor Apáczait eltették Fehérvárról, hogy ha az alumnia nem tartaná vissza a deákokat, őt meg az apja: seregestül eljönnének onnan Kolozsvárra Apáczai után. A francziák lelkiismerete is megszólal. Nagy honfitársuk holttestét haza viszik az idegen országból, mielőtt végkép porrá vált volna a megsiratott tetem, és Szent Genovéva templomában jelölik ki nyugvóhelyét.

Pihenést találtak tehát a hamvak, de a forrongó idő kegyelele a tanoknak nem hagyhatott békét; a nemzetek testét európa-szerte szakgatják a reformatio óta a theologiai tusák s választják el népétől a fejedelmet. Felekezeti politika dühöng pártokban és iskolákban. A katolikus egyetemek politikája aquinói Szent Tamás Summájára támaszkodva vagdalózott. De hiszen Luther is annak a kornak a gyermeke; ő is megbocsáthatlan bűnnek tartotta, hogy a philosophia hozzá merészel nyúlni az észhez, a melyet Ádám bűnbe-

esése végkép elsötétített. Melanchton maga alig különbözik valamit e tekintetben a scolasticusok felfogásától: Aristotelest választja ő is kalauzának. A protestantismus scolasticusait Descartes-ék némitják el apródonként. De a polgár védelmére kel jogainak, tollal is tud már bánni. A szabad kutatásra és felfedezésekre irányuló törekvéseknek adják meg az irányt Descartes és Bacon. Nem fogadni el vizsgálat nélkül semmi tekintélyt: csak az ész, csak a megfigyelés szavára hallgatni mindenben. Fölmerül a megismerés problémája. A kosmosophia félrevonul a lélektani kutatások elől; azt keresik, hogy mi a viszony test és lélek, ember és természet között. A theologia rationalis érveket gyűjtöget újra. Sejtí, hogy a bölcsészet fölötti uralmának napjai meg vannak számlálva; szabad levegőre vágynak a tudományok; csörgeti lánczát az a sok rab, a kit élet-hossziglan tartó fogságra kárhoztatott a tekintély. Háromfelől is megindul a támadás. A skepsis letagad minden bizonyosságot; a tapasztalati irány összekapcsolja a tapasztalatot a gondolkozással; Descartes »dogmatikus« bölcsészete pedig csak az észet ismeri el egyedüli forum gyanánt, az igazságot csak a tiszta gondolat segítségével véli elérhetőnek.

Politikai tekintetben Franciaország csendesen viselkedett, rábízta Angliára meg Hollandiára a szabadelvű eszmékért való küzködést. Kimerült már az eddigi nagy rázkodásokban és megszelidült bárány módjára elfogadja az absolut hatalom elvét. Richelieu értett nagyon ahhoz, hogy az embert hogyan lehet elhallgattatni. Ez adja meg a magyarázatot ahhoz a szembeötlő körülményhez, hogy egy Descartes sem foglalkozik politikával többet, mint akármelyik más francia. Volna sok mondani valója, de megelégszik annyival, hogy itt-ott elszórjon egy-egy merészebb conceptióju eszmét. Úgy látszik, mintha meg volna elégedve a társadalmi helyzettel. Ráhagyja e kérdés elintézését magukra a fejedelmekre. Az a dolguk, hogy rendet csináljanak. Magán ember elégedjék meg azzal, hogy hozzá szólhat a tényleges viszonyokhoz meg az erkölcsstanhoz. Mentegetőzik, hogy ő nem azok közé a nyugtalan és kötözködő természetű emberekhez tartozik, a kik a közügyek intézésére hivatvák; neki sem születése, sem anyagi helyzete nem engedné azt meg.

Mily önmegtágadásába kerülhetett ennek a radicalis, szinte

forradalmi szellemű bölcésznek ily konservatív politikai hitvallás! Az ő mérnöki terve szerint, a priori szervezett társadalma, melyet a »józan ész« színvonalára akart emelni: vajjon kielégítette volna az ő meggyőződését! Miért emlegeti itt annyiszor, hogy a megszokás többet ér a tiszta észnél? Komolyan lehet venni csukugyan azt az ideálját, melyet az egy bölc ember által alkotott, egységes törvényhozásról megconstruált az ő különben minden tekintélytől irtózó lelke? Ő reá valóban nem hivatkozhatik mint ősére a socialismus. A ki oly elnéző Macchiavelli „Fejedelmé“-vel szemben, az nem származtathatta erőszakból a tulajdon jogát, mint Pascal, kortársa tette.

Nagyságát ne a politikában keressük tehát Descartesnak.

Mióta arra a tapasztalatra jutott, hogy a jézsuiták iskolájában nyolcz év alatt sem tanult semmit, feltette magában, hogy csak annak a tudománynak szenteli egész életét, melyet önmagában, meg a természet könyvében találhat. Neki fogott a matematika és bölcészlet tanulmányozásának. Beáll katonának, de ezt a foglalkozást sem becsüli sokra, nem sorolja a tisztességes foglalkozások közé sem, mert látja, hogy tétlenség és szabadosság az a két indok, a mi erre a pályára viszi a legtöbb embert. Részt vesz a harminczéves háboruban s épp abba a seregbe osztják, mely Bethlen Gáborral farkasszemet nézett. Megfordul Magyarországon, Pozsonyban, Nagy-Szombatban, Érsekujvárt. Húsz évig bujdoskol Hollandiában, hogy ne háborgathassák szemléldéseiben. Annyit tudunk róla ebből az időből, hogy megszeret egy leányt s gyermeke lesz tőle, de kiskorában elhal. Ráillik ő reá is, a mit Emerson mond Platóról, hogy nagy elméknek van legrövidebb életrajzuk. Szívökbe temetnek mindent: kedvest, nőt, gyermeket; mit sem hallunk róluk. Mint a jó kalyha elégeti a füstjét, a bölcész is minden életviszonyát szellemi alkotásaiban örökíti meg.

A szünet nélkül üzött speculatio végre megjutalmazza fáradhatlan búvárkodását. Leírja ő maga azt a szent mámort, melybe tölfedezése ejti; össze volt törve, megvakította az onnan kiömlő fényugár. Most már nincs többé kétsége: „mirabilis scientiae fundamenta reperirem“. Hozzá kezd rendszerének kidolgozásához. A »Meditationes“-t 1629-ben fejezi be; pár év múlva elkészül a »Világ“-gal is, de egyszer csak meghallja, hogy Galileit megidézte maga elé az inquisitio; abbanhagyja tehát a könyv kinyomatását.

De nem gyávaságból, mint a hogy szemére vetik. A ki önkényt kiáll a gyilkos tegyver elé annyi ütközetben, arra nem illik ez a vád. Nem akart összeütközésbe jönni az egyház dogmáival, a melyek iránt, a korabeli divat szerint, különben ő is közönyös volt.

Az „Értekezés“ 1637-ben lát napvilágot, még pedig oly francia nyelven, mely az eddigi próza homályos, provinciálizmusokkal telt nyelvétől egyszerű, kristálytisza szépségével feltűnően elüt. Abban tárgyalja három külön dissertatióban a dioptrikát, meteorokat és a geometriát. Korában csak a matematikust becsülik benne s nevetségessé teszik metaphysikáját. Idő kellett ahhoz, hogy igazságot szolgáltatson neki az utókor mindenben. A tény, hogy az analitikai geometria alapját ő veti meg; kideríti a negatív gyökök igazi természetét. A negyedfokú egyenletek megfejlesztésre szolgáló egyik módszert ő állapítja meg.

1644-ben jelen meg a »Principia philosophiae.« Ebben foglalkozik a mozgás általános törvényeivel. Örvény-elmélete nem új, mert már olasz szellemi testvére, Giordano *Bruno*, a máglyára ítélt szabad gondolkodó, emlegette. Elméletét sokáig nem tudja kiszorítani Newton nézete. Nem akar tudni a parány-elméletről. Megfejteti a lénytörés törvényét, megmagyarázza a szivárvány tüneményét. A töl- s alámerülő „fekete ördögöt“ — a mit ma is mélységes rejtély gyanánt bámul vásárokon a köznép — szintén Descartes nevére neveztek el.

Teljes nagysága azonban nem az algebra és természettudományok terén tűnik fel. Bármennyire szerette is e tárgyakat, bár ismerte a kísérletezés értékét: de a philosophus mindig megbízhatóbb benne, mint a természetbűvár. A mathesist módszeréért becsüli annyira, mert az áll legközelebb a bölcsészetihez. Itt félretehetheti minden előfeltevést, a mi gondolkodásunkat befolyásolhatja. Kételkedésből kell kiindulnunk; nem hihetünk az érzékeknek sem, hiszen megcsalnak azok is. Az álomban sem bízhatni meg, mert ki áll jól arról, hogy e pillanatban is nem álmodunk-e? Lehet, hogy az egész élet álom. Könnyen hajlandó az ember valóság-számba fogni képzelme játszadozását, a mint Arany is mondja „Toldi“-jában:

A játszi reménység, a midőn imette

A boldogtalannál-hitelét vesztette:

Álmod küld szemére, kecsgetető álmot,
Avval édesíti a nyomorúságot.

Tagadni kell mindent, hamisnak tartani. Csak az az egy bizonyos, hogy kételkedünk. Ez a kételkedés az *én* kételkedésem; *én* vagyok, a ki kételkedik. Ha én csalódásomban eltekintek a csalódástól, ott marad az én, az én lényem. A kételkedésből kimagasló pontot nem bírja megtámadni a kételkedés; abból a pontból indul ki a kételkedés. Ezt a pontot nem lehet lerontani. Ha megcsalna is engem valami felsőbb lény: az tény, hogy én is ott vagyok; azt nem teheti meg, hogy mikor én azt gondolom, hogy vagyok, ugyanakkor ne létezzem. Azt az egyet nem vonhatom kétségbe, hogy *én* vagyok az a kételkedő lény, sőt minél inkább kételkedem, annál inkább meg kell győződnöm létezesemről. A kételkedés pedig a gondolkozás egyik módozata. A gondolkozás az, mely minden kétesnek levonása után fennmarad lényemben. Gondolkodom, tehát vagyok. Ez az első igazság. Ebből indul ki a többi.

Az a kérdés, hogy valóban oly megdönthetlen-e ez az alapigazság, a milyennek bölcsészünk tartotta? Ellenfele, Gassendi „Disquisitiones anticartesianae“ cz. vitáirában azt akarja bebizonyítani, hogy ezt a tételt nagyon is meg lehet ingatni, mert — úgymond — e helyett: »Gondolkozom, tehát vagyok«, épp oly joggal és szükségszerűséggel mondhatom ezt is: »Sétálok, tehát vagyok.« Ehhez a kritikához többen is csatlakoztak s azt is kimutatták, hogy már szent Ágoston megpróbálta »Margarita philosophica«-jában, hogy a kételkedés lehetőségéből a lélek létezésére következtessen; mások meg, mint pl. Buckle, azzal védelmezik, hogy Descartes következtetését nem logikai, hanem lélektani következtetésnek kell vennünk.

Az »Elmélkedések« első fejezetében kifejtett legtöbb elvből származtatja le azután egész metaphysikáját, az emberi elme mivoltáról, a mely szerinte könnyebben megismerhető, mint a test: isten létéről, az igazságról és tévedésről, az anyagi dolgok lényegéről s megint isten létéről, azután a testek létéről, az emberi lélek és test igazi különbségéről.

Tagadhatlan, hogy az ő deductiv, analitikai módszere nem a legbiztosabb eredménnyel biztat. Mert pl. isten létét csak scolasticus deductiókkal bizonyítja; bizonyítja az isteneszmének az em-

beri szellemben meglévéséből és a mindenható lény fogalmából. Isten igazságosságából következtet annak létére, s azután ő benne bizva, ismét elfogadja mégis a külvilág tárgyilagossági létét, a mely pedig eleintén oly kétesnek látszott előtte.

Ugyde e pontnál minden szigorúan tudományos módszer kudarczot vall, ha különvált a hittől, a megnyugvásra áhítozó lélek kiüríthetetlen aspiratioitól. A kozmologiai, erkölcsi, ontologiai, cél-tani bizonyítékok, mind valamennyi kielégítetlenül hagyja az ész egyik-másik követelményét; csak valamennyinek együttesen van némi súlyuk, de vallásos érzület nélkül az sincsen. Csak azt tudjuk meg érveléseikből, hogy miként az igazság általában, éppen úgy Isten is megismerhető, vagy meg nem ismerhető reánk nézve. Lényegének meghatározásához nem lehet embernek kilátása; attól kell félnünk, hogy igaza lesz Spinozának, mikor ezt mondja: Omnis determinatio est negatio. Könnyen előállhat az a veszély, hogy mihelyt többet mondunk ki istenről, mint csupán azt, hogy létezik: korlátok közé szorítjuk lényegét, mert magát a lényegét nem lehet kifejezni praedicatumokkal és jelzőkkel.

Nem gázol ki ember ebből a labirinthból, ha csak az észre számít; már pedig Descartes böleseletének épp az a fő jellemvonása s ugyanezt állíthatjuk az egész újkor tendenciájáról, hogy mindenütt kizárólag az emberi észről várja problémáinak megoldását még akkor is, a mikor a gondolat bizonyosságát is kétségbe vonja. Elbiteti magával a bölesész, hogy isten létét, a lélek halhatatlanságát bizonyító érvei épp oly megbízhatók, mint akár a geometriai argumentumok, sőt megbízhatóság dolgában még azokon is tútesznek. Azt állítja, hogy mivel csakis eszméik segítségével szerezhetünk tudomást a rajtuk kívül létezőkről: okvetlenül léteznie kell a külvilágban annak, a mit eszméink közt megtalálunk; a hatásban nem lehet több valóság, mint az okban; tehát a külső dolognak legalább is éppen oly valósággal kell bírnia, mint hatásának, az eszmének. A mit tehát létezőnek gondolunk, az tényleg létezik is. Itt a tévedés. Igaz, hogy kell egy oly lénynek léteznie, melynek tudata van-létéről; de ebből aztán semmi egyéb nem következik. Az okozat korántsem egyenlő az okkal. Ha megégetem az ujjamat, akkor fájdalmat érzek; határozott tudomásom van a fájdalomról; a tűz létezésére csak (nem ritkán) hamis következte-

tés útján jutok, tehát csak közvetett úton. Egyébiránt az okozat egy csöppet sem hasonlít az okhoz. Vagy van talán hasonlatosság a láng meg az én sebem között? De téved Descartes abban is, hogy a dolgokat csupán eszméik által ismerjük meg. Téved, mikor azt vallja, hogy a mi az eszmékről igaz, igaz volna ugyanaz a dologról magukról is. A mit mi észreveszünk a külvilágból, azok önmagunknak állapotai; de a külvilág mibenléte, Kant bizonyítása szerint, titok előttünk. Tudta azt különben maga Descartes is, mikor három kategóriába osztja eszméinket.* A legtárgyasabb valóságot valamennyi eszme közt a »végtelen allag«-nak tulajdonítja. Gyengén hangsúlyozza a szellemet, anyagtalan abstractióvá lesz nála s a dualismusból nem tud menekülni. A különben ismeretlen ennek egyik actusát, a gondolkodást teszi meg substantiának, a melynek nincs kiterjedése; holott a tapasztalás mindegyre azt tanítja nekünk, hogy gondolkodás és kiterjedés (test) benső egységben vannak. És ha csakugyan meg van a szellemben mindennek az eszméje: mire valók az érzékek? Miért szenved annyit a testtel? Látni való tehát, hogy ő állította élére a spiritualismust. Ugy tetszik, hogy egész ismeretelméletét Istenre alapítja, de ha közelről jól szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy az ő Istene tulajdonképpen nem egyéb a *mi* szellemünknél. Istent illetőleg scotista, embert illetőleg thomista. Valamint elméleti tekintetben ő nem azért állít valamit, mert úgy van, hanem megfordítva: azért van úgy valami, mert ő állítja; azonképpen gyakorlati tekintetben is, azért van valami jó, mert ő azt akarja. Mindent, még az örök igazságokat is, Isten tetszésétől teszi függővé. Másképpen áll a dolog az embernél, kinél a jó megismerése annyi, mint annak akarása.

Ilyen dualisticus a viszony test és lélek között. Ugy különbözik egymástól a kettő, mint »jég a tüztől.« Nincs köztük tehát benső egység, csak gépies külső. A mesterségesen alkotott szoborban vagy gépben: a testben lakik a lélek szoros, de még sem belső kapcsolatban. Test és lélek önálló, független egymástól, sőt teljes ellentétek. Egységes szervezet lévén az emberi test: a lélek össze

* *I. D. Morel*: Phases of Modern Idealism. (London, 1888.) 282—301. l.
 — *Paul Albert*: La Littérature Française au dix-septième siècle (Paris, 1875.) 51—71. — *Kirchner*: Geschichte der Philosophie. (Leipzig 1884.) 270l.
Brasch: Klassiker der Philosophie (Leipzig.) II. kötet, 161—870 l.

van kötve az egész testtel, de a lélek voltaképpen székhe'ye mégis a tobozmirigy az agyvelőben. Az érzelmek és mozgások hordozói, az élettényezők: azok az életszellemek (spiritus vitales), a melyek érintkezésbe hozzák a lelket a testtel.

Ezt a nagy talányt nem volt képes a bölcész megfejteni, csak kerülgeti mellékútakon. De az nem csökkent mitsem azon az érdemen, hogy fölvetette a problémákat, hogy legjobb meggyőződése szerint szemük közé nézzen. Az »állag« fogalmán még ma is törjük a fejünket; sem Spinoza, sem Leibniz értelmezése nem tud kielégíteni mindnyájunkat. Az igazság megismerhetésének kérdése is örökre az marad, mert több foka van a bizonyosságnak: vélemény, hit és tudás; forrása szerint is többféle: történeti, discursiv, intuitiv és speculativ. Melyik rendszer igazodik el ennyi különböző fokú és eredetű ismeretben? Sejtjük a kutató ész küzködéseinek legvalószínűbb eredménytelenségét, de a gondoktól terhes homlok verejtéke nem hull hiában: áldást terem az embernek ott, a hova lehull s az ész kísérletezései közben széttépett levelekből babérkoszorút fűz a hit, nem törődve azzal, hogy nyert-e vele mindig a tudás annyit, mint a mennyit Descartes korszakalkotó rendszerével nyert.

Cs. PAPP JÓZSEF.

Irodalmi Szemle.

Túzetes magyar nyelvtan.*

Balassa J. közreműködésével írta *Simonyi Zs.* I. köt. Magyar hangtan és alaktan. Budapest, 1895. A m. tud. akad. kiadása. 8°. XVI. 734. Ára 6 ft.

Simonyi túzetes magyar nyelvtana maradandó emléke lesz a szorgalmas anyaggyűjtésnek, az összegyűjtött anyag lelkiismeretes feldolgozásának és tudományos Akadémiánk áldozó készségének. Mielőtt biztosan tudta volna, hogy S. műve csakugyan nyelvtan-é vagy sem, a hecses művet megjutalmazta és saját kiadásába felvette. Ha nincs is benne kellő rendszer, egy magyar alaktan alapja itt le van téve s utódjának e célra kevés munkát hagyott hátra. Nem mondom, hogy az egyes czikkek nem volnának elég tudományosak, vagy hogy az együvé tartozó czikkek nem volnának egymás után felsorolva. Ellenkezőleg, a mit Simonyi és Balassa a nyelvhasznítás terén írtak, az kivonatossan vagy bővítve itt mind megtalálható. De nincs benne terv, a melyen az olvasó e műben eleve eligazodnék; nincs benne egy egész, a mely részeit egybe tartaná; nincs benne egy test, a melyet tagjaira osztva is egynek ismernénk. Már pedig e test nélkül hasztalan keressük a szellemet, a magyar nyelv szellemét, a melynek Arany (I. próz. m. 370. l.) olyan nagy hiányát lelte.

A mennyire a sorok közt olvashattam, két cél vezethette Simonyit, — én mind csak öt teszem az egészért felelőssé —: 1. a magyar nyelvnek egy ős nyelvre visszavezetése, azaz, az ugor rokonság bebizonyítása nyelvhasznító úton; és 2. a magyar nyelv területén észlelhető számos kiejtési különbségek és az ezekre alapított nyelvjárások. De e kettő nincs rendszerben feltárva; s mégis e kettőnek a nyomát munkája minden lapján elejétől végig találhatni.

A nyelvrokonság és nyelvhasznítás úgy, mint a nyelvjárások meghatárolása minden esetre a nyelvtanba való. De ennek csak szerény

* E kiváló munkát már ismertette (az Erd. Múz. m. é. nov. füz.) egyik munkatársunk, nagy elismeréssel méltatva azt. A pártatlan szabad kritika elvé-nél fogva (melyet követünk) nem zárkozhatunk el az ellenkező véleményű bírálat elől sem.

Szerk

kis részét foglalhatja el. Simonyinál pedig e két törekvés úgy elburjánozza a művet, hogy tőlük a czímben ígért nyelvtant meg sem talál. Szeme előtt lebeghetett Grimm Deutsche Grammatik (1819), a ki e czím alatt a német nyelvjárások alaktánát a legrégebbi gót nyelvjárástól kezdve a legújabbikig tárgyalta. Ő sem ad sokat a nyelvtani meghatározásokra, Simonyi sem. Vajjon tőle tanulta-e, nem tudom. De Grimus így vélekedik (I, VI): „Allgemein logischen Begriffen bin ich in der Grammatik feind; sie führen scheinbare Strenge und Geschlossenheit der Bestimmungen mit sich, hemmen aber die Beobachtung, welche ich als die Seele der Sprachforschung betrachte.“ De ő aztán nem is írta meg a német nyelv rendszerét. A nagyszabású mű befejezetlen maradt. Simonyitól azonban, a ki „tűzetes“ magyar nyelvtant ígért, elvártuk, hogy „a történeti alap“ mellett annak rendszerét bemutattja s hogy a nyelvtani fogalmak szabatos meghatározásával e fogalmak felcserélhetőségétől meg fog óvni. Pl. ezek: szer, leg, len, bb, i, k, é, tt ragok e vagy képzők, csak akkor tudjuk meg, ha a képzőt és ragot meghatározva olvassuk. Ezeknek puszta felsorolása a ragok vagy képzők közt meg nem adja még a jelleget. A szóképzés alatt elmondja, hogy miképen képezik az igét (372—451), a névszót (452—586.) és hogy hogy történik a szóragozás (587—716.). De hogy mi a képző, mi a rag, arra a feleletet „A magyar nyelv“ II. 227. lapján s nem a tűzetes nyelvtanban találtuk. Lépten-nyomon akartam tudni, S. szerint mi a szó. Fel kellene tennem, hogy ő ezt tudja; mert „A m. nyelv“ II. 75. l. azt így magyarázza: „A fogalmainkat kifejező hangesorportokat nevezzük szónak.“ Ez a meghatározás akár bölcséleti, akár történeti, de egy „tűzetes“ nyelvtanban minden esetre helyet foglalhatna.

A mű nagyobb részét az alaktán, kisebb részét a hangtan tölti be. Hogy általánosságban beszéljünk, nem lehet tudni, mért teszi S. az igeképzést (227.) a névképzés (468.) elé. Szerintem történetileg előbbre való a névképzés az igeképzésnél s a névtő az igetőnél. Simonyi talán a szentírással tart, hogy kezdetben volt az ige? (Vö. S. A m. ny. II. 298.)

A nyelvhasonlításához, megvallom, nem értek, még kevésbbé ahhoz, mely az ország határán túl vezet. De a nyelvhasonlító eredményeit szívesen elfogadom, ezek közül is csak olyanokat, a melyek biztosak, a melyeket ellenfél alaposan meg nem támadott vagy támadással meg nem ingatott. Ma nyelvhasonlítóink legalább két táborra szakadtak. Hogy melyiket kövessük, az ugorokat-e vagy a törököket, még nem dőlt el. S egy harmadik illetékes bíráló, a ki az igazat a két harcos közt eldöntötte volna, még nem találkozott. Révai korában az ő héberlatin nyelvhasonlító eredményeit biztosaknak tekintették. Hunfalvy-Budenz fellépése óta érvénytelenek. Nyelvhasonlítóink buzgalma ma sem forrt ki.

Igy állván a magyar, vagy Simonyi-Budenzként az ugor nyelv-hasonlító tudomány, mindenki csak kétkedve hallgatja meg a tűzetes nyelvtanban lerakott állításokat. Az innen kölcsönzött érvelések Simonyinak a módszerét is elhomályosítják. Rövidség kedvéért csak rá utalunk egyes homályos szakaszokra, mint a hangsúly (187), az illeszkedés (190) s a szótők (223) elmélete.

Hogy halmozódnak Simonyinál kivételekre kivételek, arra csak egy-két példát. Ilyen kivételes a 246. lapon „A hangzóvesztő ígétők“ czíme alatt a kilencz lapra terjedő egész cikk. Ijesztő például csak a 249. lapra figyelmeztetünk. Az említett szakasz már bevezető soraival alkalmas a kivételezésre, a melyben az *l, r, g, z* végű ígétőket egy át nem tekinthető tömeggé növelte. Előbb elmondja (246), hogy ez az elvesző hang a mozgó *o, ě, ö*, de lehet *a* is, meg *ü* is; elmondja továbbá (247), hogy ez a régiék szerint tulajdonképen hangbővülés, de rövidülést is engedtek maguknak. S egy sereg ingadozás után (248) elmondja a mai nyelvünkben e hangzóvesztő ígék állapotát (249): „A harmadik személyben — nem tekintve egyelőre az (alább) említendő kivételeket — általában a bővebb, magánhangzós alakot használjuk: *érdemél, tékozol, káromol* satbi.“ De kénytelen S. itt mindjárt *káromolsz*-ből *káromlász*-t még más ígékkel együtt kivenni. „Ellenben (folytatja) nem hatolt be a magánhangzó satbi.“ „De néha az ilyen alakokba is behatol satbi.“ „Néhol azonban satbi.“ Ugyan e szöveget csillag alatt új meg új kivételek kísérik jegyzetekben a szokásos „kivéve, ritkábban, inkább, azonban, így is“, satbi bevezetéssel. Az áttekinthető képesség hiánya rf ki, midőn pl. Simonyinál csak az *érdemél* hangvesztő ígét e szakaszban csaknem minden lapon, összesen vagy 14-szer találni; ezen kívül az általános részben 218. és 220. II Az anyag sokféleségétől S. nem látja a szabályosságot, a fáktól az erdőt.

Hasonló zavarólag hat az anyag tömege egy megelőző szakaszban (231) „a kötőhangokról az idő- és módjelek előtt“, melyből a szabályosság a sok *de, azonban, pedig, néhány* satbi kivételező megjegyzésektől alig tud kibontakozni.

Nem mondom ezzel, hogy én ezt a kötőhang szereplését jobban írhatnám, a melynek ingadozását S. már előre (231) jelezte. De óvást teszek a nyelv-hasonlító elbizakodása ellen, mintha az ő módszertük kivételmentes volna.

A hol állításaikra elegendő bizonyítást nem találnak, ott beérik a szerzők a tekintélyekre való hivatkozással; s ezek közt sűrűen foglal helyet maga Balassa és Simonyi.

Az érthetetlenségig bonyolódott, a mit S. a zártabb *é*-ről mond. Az egyik (nyíltabb, v. ö. 57. l.) *é* hang után a másik (60) zártabb *é* hangról t. i. így szól: „A másik *é* hang, mely a rövid *e*-vel nem váltakozik, a magyar nyelvterületnek egy részén épen úgy hangzik, mint az *é*-ből fejlődött *é*.“ S miután ennek a zártabb *é*-nek egyes tája-

konkénti elváltozásait *i*-re elmondta, így fejezi be a nyolcz sornyi zártabb *é* jellemzését: „a székelység egy része pedig az *é*-nél valamivel zártabb hangot, *é*-t ejt helyette.“ De „határozott különbséget tesz a kétféle *é* között az északnyugati nyelvjárás terület is, és pedig úgy, hogy ez a hangzó mindig valamivel zártabb az előbbinél.“ Értek én is a nyelvi hangok megkülönböztetéséhez és egy kicsit a zenéhez is, de hogy ezt a „valamivel zártabb *é*“ meghatározását és a nyíltabb *é*-től (57) való megkülönböztetését megértsem, ahöz ezt a kis szakaszt kétszer is elolvastam, de őszintén mondva, egyszer sem értettem.

A kötőhangok a rag kiegészítő részei (217), de valamikor az előző tő véghangzója volt. Ennélfogva a magyar szótók hajdan mind(?) önhangzóra végződtek. Ennyit talán még alá lehet írni, de nem azt a törekvését, midőn e tők és betűjét helyre akarja állítani, s még kevésbé, mikor oly eredményre jut, hogy egy szótó egynél több ilyen véghangzót kap. Munkácsi azt állítja (216) a vogul és török jövevény-szókról, hogy „ősi szövégyű hangoknak igen kis szerepük lehetett“, azaz hogy semmi. A véghangzó általános használatának ellent mond a Hbd is, melyben pl. *pur* és *lélik*, valamint minden (!) más szó véghangzó nélkül áll (216). Mindazonáltal S. azt sejtí, hogy pl ez a szó *ház*, melylyel rokon a mordvin és csernevisz *kudo*, észt *kodo*, *kodu*, finn *koto*, s a mely helyragosan *házon*, a XI. században még így mondhatták (tehát ez is csak sejtelem): *házone* vagy *házoneo*. Az *n* helyrag ugyanis eredetileg magánhangzón végződött (ez is csak sejtelem), v. ö. észt *koduno*, finn *kotona*, osztják *wodna*.¹ Egy szó mint száz, hogy ebből a magyar szótó, *ház*, egy önhangzóval bővüljön, csinálni kellett *koto*-ból *házo*-t, s a kötőhangos magyar *on* ragból egy soha sem létezett magyar *no* ragot, a ragos *házon*-ból pedig megint egy nem létezett *házone*-t; mind ezt csak azért, hogy a kötőhang nélkül maradt *n* rag el ne hódítsa *házo* tövégi hangját. Csak ezekből következtetve és csak ezen az úton tudjuk meg, hogy kötőhang egy oly önhangzó, mely rag vagy képző és szótó közt az illeszkedés szabálya szerint a kapcsolót képezi.

A kötőhangok közt egy sajátóságos hang fordul elő, az *ë*; egy hang, melynek megjelölését, Balassa panaszos hangján elmondva, az irodalmi nyelv elhanyagolt (11). Ez a hang megfoghatatlan mint a csík: fogva tartjuk tudományos értekezésekben (Vadnai, Balassa), de tankönyveinkből kisklik, az iskola nem tanítja. Ejtjük is itt ott, felváltva *e*-vel és *ö*-vel, meg *é*-vel (55) is; de az irodalom nem vesz róla tudomást, a nélkül is megértjük szavainkat (v. ö. 280. l. *csendes*, *csëndés*, *csöndes*, *csendés* satbi). Szakembereink így gondolkozhattak erről az *ë*-ről: ha csak tájkiejtés, ha nem következetes még ott sem, a hol így (*ë*) ejtik, ha félreértést

¹ Az én sejtelmem szerint *koto*-hoz hasonló az oláh *kot-éc*, kicsinyített *kotu*; jelentése *házikó*, *öl*. Valószínű, hogy az *ö*-szláv révén került az oláhba s talán az ugor testvérekebe is. A magyar *ház*, ha nem német kölcsönvétel, *haza* másod alakja; v. ö. *bél bele*, *fél fele*, *ágy agya*.

a köznyelvben e számba nem vétel nem okoz: hagyjuk abba. És jól tették. Ennek a hangnak (ē) tulajdonképen nincs is nyelvtani létjoga. Mert a hangilleszkedés szerint a-nak o felel meg, e-nek ö; és ē páratlanul lebeg a levegőben, ha vagy e vagy ö nem váltja fel. A közhasználatból és az irodalomból kiszorult ē tisztán táji sajátosságának, táji kiejtésnek maradt. E hangnak a nyelvtanba iktatásával oly terjedelemben, mint azt Simonyiék tették, csak nehézkesebbé tették magukat, minduntalan kénytelenek lévén állításaikat a codexek írásával vagy egyes tájak kiejtésével meghazudtolni. Vesd össze az ígétők és névtők képzését és ragozását elejétől végig, kivált 279—885., 294—295. ll.

Érdekes, hogy Simonyiék (és elődeik) hogy jutottak e tájhang illetén (ē) megjelöléséhez. Erre Grimm Deutsche Grammatik (1870. I. 66. l.) adja meg a választ. Itt felsorol Grimm néhány gót szót nyílt (!) e-vel és így folytatja: „Überall ist dieses e offen (Simonyinál nyílt é) und einfach wie in dem heutigen Menge, Ende, fremd auszusprechen.“ És mi a zárt ē? Erről megint Grimm (u. o.) így szól: „Das ē lautet geschlossen (!) und unsicher, zwischen dem i und einem Doppellaut schwebend, wie noch heut zu Tage in leben, Degen, Geld, werden.“ És mért jelölik ezt Simonyiék így: ē? Ezt megint Grimm magyarazza meg (u. o. 64. l.). „Erst hatte ich das lith. einpunctige e gewaehlt, zog aber hernach das zweipunctige vor, das sich in den meisten Druckereien befindet. Das ē schien mir besser den dem i naeheren Laut zu bezeichnen.“ V. ö. Sim. T. M. Ny. 56. Továbbá így okoskodik: „Es möchte manchen das ē für den Umlaut, das e für den aus i oder ai entspringenden Laut gefallen, wodurch theils die sich so analogen e und o theils die Umlautszeichen ē, ö, ü auf eine Reihe kaemen. Allein dann haette man offenbar nicht ē sondern ä für den Umlaut schreiben müssen, was doch Einsprache leidet.“ A már 1817-ben megjelent Grimm-féle nyelvtan első kiadásából e hang illetén jelölése a dialektológusok közt csakhamar elterjedt. Nálunk Simonyiék előtt már Kriza (Vadrózsák 1863) is használja, hol két ponttal, hol egygyel.

Ez az ē hang azért is fontos, mert erre és a vele váltakozó e meg ö hangokra alapítják nyelvjáráskodó tudósaink magyar nyelvjárások felosztását ezö, özö és özö-re. Nincs kifogásom a nyelvjárás ellen mint műszó ellen, ha ezzel a különféle tájakon uralkodó hanghordozást akarjuk érteni és a mi ezzel összefügg, egyes önhangzók nyújtását, rövidítését. De óvunk a nyelvjárásnak dialektus értelmétől, a minőben ezt Simonyiék teszik. Igazat adok Jókainak (Osztr.-magyar mon. I. 282), a ki azt állítja, hogy „a magyar nyelvnek szokott értelemben vehető dialectusai voltaképen nincsenek.“ S ha volna, annak a tájnak a magyarjai nem nyelvjárást, hanem a szomszédságtól befolyásolt keveréket (jargont), egy korcs magyart beszélnek, mely magyar nyelvjárás elnevezést nem érdemelne. Ma a magyar nyelv egységes, (v. ö. Balassa Nyelvjár. 13 l.) és ezt magyariskoláink, magyar egyházaink és magyar állami intézményeink általánosításának

köszönhetjük. Téved Simonyi (4), ha azt hiszi, hogy ez az egységes magyar nyelv „némi önkénynyel megállapított átlagos nyelv.“ Az egységes magyar nyelvnek van magyar története; de olyaná, a milyen ez ma, nem a „helyi és egyéni (!) nyelvjárásokból“ lett, hanem önmagától változott idő folytán azzá, mint minden más élő nyelv.

Műszók tekintetében hemzseg a munka a latinosságtól, csak elvéve találni benne magyart; irálya nem mindenütt kifogástalan, sajtóhiba igen kevés.

Összefoglalva ítéletemet, mondhatom, hogy Simonyi e művében is roppant anyaggyűjtő, mint Grimm; nem rendszerető; mint Grimm. Hogy mennyi pozdorja fog ebből az anyagból a jövő rendszeres nyelvtan-író tilója alatt elhullani, még most nem tudni, csak annyit, hogy sok. Simonyi műve tűzetesnek elég tűzetes, de nyelvtannak nem elég nyelvtan.

Veress.

A renaissancekori műveltség Olaszországban.

Irta *Burckhardt Jakob*. A m. t. Akadémia megbízásából fordította *Bánóczy József*. Budapest, 1895. Kiadja a m. t. Akadémia.

Burckhardt Jakob kitűnő műve: *Die Cultur der Renaissance in Italien*, egyike a német történeti irodalom legkitűnőbb alkotásainak, s mégis, magyar nyelven, az Akadémia könyvkiadó vállalatában való megjelenése nem tudott bennem teljes örömet kelteni. Örültem annak, hogy a magyar történeti irodalom e kitűnő művel gazdagodott s így a magyar szellem a benne tárgyalt — művelődéstörténetileg rendkívül fontos — korszakkal bővebben, behatóbban megismerkedhetik. De örömemet csorbította egyfelől az a körülmény, hogy miért nem más, a magyar irodalom momentán szükségleteinek jobban megfelelő művet fordítottatott le az Akadémia, s másfelől az, hogy ha már ennek kiadását vette tervbe, miért ily elsiertet, elnagyolt alakban tette azt közzé. Az Akadémia ugyanis, programja szerint, a könyvkiadóvállalatban oly eredeti és fordított művek kiadását vette célba, melyeknek megválasztásában irodalmunk legszembevetőbb hiányainak és a művelt közönség szükségleteinek kielégítése a főszempontok. Ámde e szempont a Burckhardt művének kiválasztásánál figyelmen kívül maradt, mert az olasz renaissance történetét a Symonds-féle: *Renaissance Olaszországban* című 3 kötetes, tehát a B.-énál terjedelmesebb műben épen maga az Akadémia ismertette meg ezelőtt mintegy tíz évvel a magyar közönséggel. Hogy Burckhardt új szempontból, új szellemben, új alapokon tárgyalná a kérdést, a mi művének a Symonds műve mellett való kiadatását indokolná, nem igen vettem észre. De még ha így állana is a dolog, vajjon indokolt-e egy és ugyanazon korról, egy és ugyanazon tárgyról két művet nem sokkal egymás után kiadni, midőn irodalmunknak

még annyi szembetűnő hiánya vár betöltésre, művelt közönségünknek még annyi szükséglete vár kielégítésre, a melyek mind csak az Akadémiától várhatók s eredeti művek hiányában fordításokkal töltendők be? Ilyenek, hogy csak néhányat említsünk, a lengyel, orosz, spanyol, svéd-norvég, holland irodalom történetének ismertetése; ilyen a reformatió története, a mely talán még közvetlenebb hatással volt hazánknak úgy szellemi életére, mint politikai történetére a renaissance-nál, s ez ideig csak egy, a kérdést csupán mellékesen érintő munkában talált az Akadémia részéről némi ismertetésre, t. i. Ranke: „A római pápák a z u t o l s ó n é g y s z á z a d b a n“ című művében, pedig e kérdés épúgy igényt tart a tárgyalásra, mint a renaissance vagy a francia forradalom, azt nem lehet agyonhallgatni. De ott van az egész középkor, mely a magyar irodalom s közönség előtt igazán terra incognita; miért nem választotta innen az Akadémia a kiadandó s lefordítandó művet? Múltó témák lettek volna erre akár politikai történetének, akár tudományos, akár vallásos életének egyes kiválóbb mozzanatai, vagy a különböző szerzetes-rendek életének, tevékenységének ismertetése! Psychologiai munkánk sincs még magyar nyelven, H. Spencernek és Huxleynek egy sora sincs még magyarra lefordítva; művészettörténeti, aesthetikai irodalmunk hihetetlenül szegény: hát nem fényezés-e ily hiányokkal szemben a renaissance kultúrájának két munka által való ismertetése? Ilány emberöltő fog még ily rendszertelen eljárás mellett eltelni, míg irodalmunk szembetűnőbb hiányai fedezve lesznek?

Növeli még elégedetlenségünket, hogy a munka fordítása is meg lehetőségen fogyatékos, elhamarkodott. A fordító vagy nem rendelkezett elég idővel, vagy nem sokat gondolt a munkával, hogy művét nem simította, csiszolta ki eléggé. Legnagyobb hibája, hogy nem eléggé magyaros, erős német szín és íz ömlik el rajta. Majd minden lapon találunk olyan kifejezésre, a melyet egy magyar író nem így gondolt, nem így fejezett volna ki, a mely megfelelhet ugyan az eredetinek (nem néztem utána, de fölteszem), de sérti a magyar fület, vagy legalább is idegen előtte, — s a melyet valamennyit könnyű szerrel ki tudunk jellemezesebben és — érthetőbben fejezni. Ime egy pár példa: „Még ha legalább a saját legközelebbi vérrokonokban meg lehetett volna bízni“ (11. l.); „Firenze akkor az egyéniségek leggazdagabb fejlődésével volt foglalatoss“ (14. l.); „Merész Károly, a ki dühös szenvedélyvel teljesen gyakorlatlanul czélokba rögzött“ (20. l.); „Különösen nagy számú családokra nézve közel álltak az örökösödési viszályok“ (36. l.); „Mint condottiere — és ennek maradt ő királyoknál és pápáknál“ (58. l.); „Örömet fekszem itt, örök emlékeztető jelül a jelenvaló és eljövendő uralkodóknak, hogy gonosz se gondoljanak, se tegyenek“ (75. l.); „Velencének e politika rosszindulatú hülyeségét már rég ilyenül fölismerni és félni kellett volna“ (89. l.); „Az új állami járadékok behozatalakor az 1353. évben s f. a szöszékről róla prédikáltak“ (99. l.); „Különösen kiemelendő, hogy

az összefüggésre a magasabb értelemben vett történelmivel stb. rendszerint ráútalnak" (100. l.); „Annál közelebb feküdt a kísértés, az elődnek neposa helyére a magáét ültetni" (138. l.); „Ha föl is veszszük" (147. l.); „Ilyen különösen elpusztítása és megkínzása az épen elnyert államnak, melyet Cesare hiszen megtartani" (148. l.); „A gyönyörűség szellemi élvezetekben és a saját egyéniség kifejlesztésében" (165. l.); „A renaissance nem volna az a nagy világtörténeti szükségesség, ha könnyen el lehetne tőle vonatkozni" (237. l.); „A héberen kívül az arabot is művelték, az orvostudomány vitt erre folyvást, mely nem akarta beérni" (274. l.) De még ott is, a hol nem ily szembetűnő a magyartalanság, hiányzik az erő, a jellemzetesség a fordításból; hol az ígékető nincs jó helyen, hol a szórend nem megfelelő, hol a kifejezés nehézkes — szóval sokszor zavarja valami a hatást.

De más kisebbrendű kifogásom is van a fordítás ellen. Így először is nem említi meg a fordító, hogy a fordítás hanyadik kiadás után készült, pedig ezt rendszerint meg szokták tenni; aztán a jegyzetekben gyakran közöl 5—10 sornyi olasz verset és prózát, a latin idézetekről nem is szólva, a nélkül, hogy azok magyar fordítását is mellékelné, holott az olvasók nagy része nem érti az olasz nyelvet. Dante Poklát és Purgatoriumát mindig csak olaszul idézi, pedig ezeket a magyar irodalom is kitűnő fordításokban bírja; s ha tudományos munkáknál szokásos is, bár nem általánosan, az eredeti munka idézése, de hogy a magyar Pokollal és Purgatoriummal szemben mi szükség a magyar olvasót az eredeti szövegre utalni, nem bírom belátni. Ugyancsak a jegyzetben fordul elő, majd minden lapon, olasz, francia, latin stb. művek címének s lap-számának megemlítése után ez a jel: „f" (folio?), vagy: „s ff". Mit jelent ez a rejtélyes jegy különböző nyelvű művek címe után egy magyar könyvben, nem tudtam kísütni. Bánóczy és Alexander urak vagy nem tudják, hogy mit jelent ez a német szövegben, vagy minthogy ezt föl nem tehetem, azt kell hinnem, hogy csak gépileg lemásolták a címeket, a nélkül, hogy az *f* vagy *ff* helyett a megfelelő magyar jegyeket alkalmazták volna.

A mű helyesírása se egészen egyöntetű; előfordul benne, és pedig néha egy és ugyanazon lapon: önként és önkényt (182. l.), demokrácia és theocratia (102. l.), medicii fejedelemség (103. l.) és medici párt (108. l.), objectiv (4 l.) és objectiv (122. l.), fölveszük (5, 112. ll.) és veszszük (147. l.), trubadur és minnesänger (191. l.), arab és arabs (274. l.).

B-r S.

A jus szó jelentései a római jogban.

(Irta Esterházy Sándor dr., Kassa, 1805. 84 l.)

Esterházy Sándor tanulmányának súlypontja nem a jogtörténelmi tényeken, a jus szónak jelentésein, hanem a belőlük vonható jogfilozófiai következtetéseken fekszik. Az a meggyőződés szolgál alapjául,

hogy természetjog létezik és a jus szó jelentéseinek vizsgálatánál ez a problema szolgáltatja a szempontokat.

Szerző azoknak véleményéhez csatlakozik, a kik a jus szót a jusból származtatják és ennek kapcsán azt igyekeznek bebizonyítani, hogy a jus szó őseredeti jelentése a jogos dolog (iusta res). A jogos dolog pedig eleinte csak jogos tárgyat jelent, utóbb egyszersmind jogos cselekedetet is. A jogos cselekedet fogalma felölelte a cselekedet szabályszerűségnek fogalmát; a szabályszerű itt — jól megjegyzendő — nem jogszabály, hanem az általános világtörvénnyel való megegyezést jelent. Ennek a szabályszerűségnek fogalma vezetett volna a jus alanyi jelentéséhez. Ha ugyanis a cselekedet törvényszerű, — mondja Esterházy — akkor tehető, azaz tevése az alany fel van hatalmazva. Ez a tehetőség, hatalom pedig az alanyi jog. S csak ezután szállt ismét vissza a rómaiak észjárása a szabályszerűségről a szabályra és annak egy bizonyos részét, megkülönböztetésül a többtől, szintén jus-nak nevezte el. Így született meg a jus szó tárgyi jelentése, az, hogy jogszabály.

A rómaiak észmenete tehát a jogra vonatkozólag a következő: Törvény — törvényszerűség — a dolgok bizonyos törvényszerű volta: jog (jogos dolog) — a cselekedetek bizonyos törvényszerűsége: jog (jogos cselekedet) — a jogos cselekedet tehetése: jog (alanyi jog) — az általános törvénynek mindezekre vonatkozó része: jog (tárgyi jog, jogszabály).

Ez a fűzet legfontosabb része, mert azt hirdeti, hogy a legsajátosabb római felfogás szerint az alanyi jog időre nézve megelőzi a tárgyi jogot és mintegy a legjelesebb jogból vett czáfolata akar lenni azoknak, a kik a természetjog létezését tagadva azt állítják, hogy csak a tételes jog ad alanyi jogot.

Ugyde, ennek a fontos dolognak bizonyítását hiába keressük Esterházy könyvében. Az egész csak ingoványos speculatio, a melynek épen annyi alappal lehet ellenkezőjét állítani. Mert Paulust kevés szerencsével idézi szerző annak bizonyítására, hogy a jus szó ősjelentése a jogos dolog volt. Szerző szerint (14 l.) „Paulus, a midőn azt mondja (D. I. l. 11.), hogy: Jus pluribus modis dicitur. Uno modo, quum id, quod semper aequum ac bonum est, jus dicitur, ut est jus naturale; altero modo, quod omnibus aut pluribus in quaque civitate utile est, ut est jus civile, a jus szót nyilván jogos dolog jelentésében használja. Mert az idézet szavai szerint — így érvel tovább szerző — jus naturale az, a mi semper aequum ac bonum est, jus civile az, a mi omnibus aut pluribus in quaque civitate utile est, ez pedig se nem az alanyi, se nem a tárgyi jog, hanem csak a jogos dolog lehet.“

Hát bizony az alanyi jog nem lehet, de már a tárgyi jog igen. És ugyanez áll Paulus helyének folytatására: Praetor quoque jus reddere dicitur.

Továbbá nagyon is kétségbe vonható, hogy — miként szerző a 18. oldalon állítja — mindaz, a mit a római ősjog sajátosságairól különösen az

újabb jogtörténelmi tudománynak megállapítani sikerült, valószínűvé teszi, hogy az alanyi jog megelőzte a rómaiaknál a tárgyat. Névszerint szerző csakis Farkast említi erre vonatkozólag az újabb jogtörténelmi tudományból, idézvé belőle ennyit: „A római felfogás a jog tartalmának az akaratot tekinté.”¹ Ez az idézet megint szerencsétlen, sőt teljesen érthetetlen. Annyi bizonyos, hogy Farkas a szóban forgó kérdésre nézve szerzővel ellenkező véleményben van, a mit könyvének több helyéből lehetne bebizonyítani, ha nem volna teljesen elegendő bizonyított épen az idézett mondat az utána következővel egyetemben, mely szerint: „A római felfogás is a jog tartalmának az akaratot tekinté. A község akarata (quod populus iubet atque constituit), mint ma szoktuk mondani: a tárgyilagossá jog; az ehhez alkalmazkodó egyéni akarat (a meum esse ex iure Quiritium): az alanyi jog.” Ez pedig nemcsak valamely későbbi időre, hanem már a legelső alakulásra vonatkozik.

Ezután a *jus* szó főjelentéseit tárgyalja szerző. Ezek szerinte: jogos dolog, alanyi jog, tárgyi jog vagy jogszabály, jogtudomány, jogrend, jogczím, a bíró ítélete és a bírói igazságszolgáltatás helye.

A tanulmánynak egy főszakasza az, a mely a római *jus naturale* tartalmáról értekezik. Szerző a források alapján arra az eredményre jut, hogy a *Corpus juris civilis* jogászai a *jus naturale*-t valóságos jognak tartották. Ulpianusnak ide vonatkozó sokat idézett helyét szerző úgy értelmezi, hogy minden jog ősforrása a természet, hogy a miképpen az állatoknak, azonképpen az embereknek egymásközött való viszonyait is természetjog szabályozza. De a természetjog mellett volt a *communis opinio* is. Közönségesen azonban nem az állatok s emberek közös jogát, hanem oly jogot értenek *jus naturale* alatt, mely kizárólag az emberek viszonyait egymásközött szabályozza. A *jus gentium* egyik jelentése is épen ennek a szűkebb értelemben vett természetjognak felel meg.

A végső következtetés itt is az, hogy természetjog tehát létezik, quod erat demonstrandum. Szerző így következtet. A rómaiak valóságos jognak tartották a természetjogot. Ha igaz, hogy természetjog nem létezik, — miként azt a modern írók tanítják — akkor a rómaiak a jogot már alapjában tévesen, nem hiányosan, hanem egészen rosszul fogták föl. A jog természetének teljesen hibás fölfogásán azonban nem emelkedhetett a római jog pompás épülete. A modern írók tanítása tehát helytelen s van természetjog. Valóban a bizonyításnak ilyen formalistikus módja túlságosan középkorias és a *sylogismus*-ban elkövetett hibát sem nehéz megtalálni.

Szerző ezután constatálja, hogy a modern nyelvekben a jog szónak még több jelentése van, mint volt a rómaiaknál, s hogy mindenütt

¹ Farkas Lajos dr.: A római jog történelme, I. 177.

a természetes igazságosság fogalmára vihetők vissza e jelentések. Szerző elérkezettnek látja annak idejét, hogy a tudományos műnyelvből ezt a sok jelentést lehetőleg kiküszöböljük. „A tárgyi és alanyi jog megjelölésére a közös jog szó mellett, a hol csak lehetséges, használjuk a tárgyi és alanyi jelzőket is; a jogos dolgot, jogrendet, jogcímet stb. pedig nevezzük a maguk nevéen.“

Somló Bódog dr.

A bölcsészet történetéhez Magyarországon.

(Zur Geschichte und Litteratur der Philosophie in Ungarn. Von Prof. Dr. Matthias Szlávik. 17 l.)

Szlávik dr.-nak ez a kis dolgozata külön lenyomat a *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik* 107. kötetéből. Szerző célját, hogy a magyar bölcséleti törekvéseket a katexochén philosophus nemzettel, a némettel megismertesse, nem méltányolhatjuk eléggé, különösen, ha meggondoljuk, hogy e tekintetben részünkről majdnem semmi sem történt. Felhívni a figyelmét egy gazdag bölcséleti irodalommal rendelkező nemzetnek gyenge próbálkozásokra, a melyek legjobb esetben is csak idegen eszméknek jobb-rosszabb magyarázására, érthetőbbé tételére s csak igen ritkán az eredeti gondolkodás elemeivel átszőtt módosításaira szorítkoznak — ez volt célja e kis dolgozatnak. S mondjuk ki mindjárt, hogy célja érdekében derekasán munkált. Mert nemcsak azon törekvése új, hogy a magyar bölcsélet történetét a németekkel s ez úton a művelt világ nagy részével megismertesse, hanem jó részben veretlen úton jár akkor is, midőn a magyar bölcsélet történetének egészét adja. Mert — fájdalom — a magyar bölcsélet történetét kezdettől napjainkig tárgyaló munkát még mindig nélkülözzük. S így Szlávik nagy részben a maga kutatásaira volt utalva.

A bölcsélet tanulmányozásáról Magyarországon csak a reformatio óta lehet szó. Különösen a wittenbergi egyetem volt nagy befolyással e tekintetben hazánkra, mert a 16. és 17. százévekben protestans ifjaink itt nyerik bölcséleti kiképzetésüket. Csak a Magyarország és Wittenberg közötti élénk tudományos közlekedésnek köszönhetni, — mondja Szlávik — hogy a külföldi s különösen német bölcsélet prot. főiskoláinkban méltó képviselőkre és szorgalmas terjesztőkre talált. Az első szerencsés kezdet bölcséletünk történetében Apáczai Cserei János nevéhez fűződik, ki először hirdette a cartesianismus elveit magyar nyelven. Úgy látszott, hogy a szerencsés kezdet szép reményekre jogosít. De Apáczai halálával a felleundült bölcséleti gondolkodás aláhanyatlott mind alakí, mind tartalmi tekintetben. E kezdet után rendre veszi szerző azokat a bölcseleket, kiknek tanai hazánkban élénkobb visszhangra és követésre találtak s ilyen módon tárgyalja a magyar bölcseleket. Így

tárgyalja Bacon, Leibniz, Kant, Fichte, Schelling, Hegel, Aquinoi Tamás magyar követőit vázlatosan. Bővebben csak az ú. n. „Kant-Strömung“-gal foglalkozik, a minthogy Kant hatása legáltalánosabb is bölceletünk történetében. Ezután tárgyalás alá jönek a bölcsészettörténet írói, paedagogia, ethika, vallás- és jogbölcelet és természetjog művelői le egészen napjainkig.

Kisebb tévedések, nem egészen pontos dátumok fordulnak elő a dolgozatban, de hát azokat elkerülni az anyaggyűjtés nehéz és fárasztó munkájában szinte lehetetlen. Ezekre a Sárospataki Lapok 1896. 4. és 5. sz. és a Keresztény Magvető 1896. I. füzete már figyelmeztettek. Ezek azonban a munka kiváló becsét nem kisebbítik.

Szerző — úgy látszik — teljes egészet akart adni kicsinyben, vázlatosan. Ezért felsorol minden számbajöhető törekvést, folyóiratot. Felmenti az írókat és műveiket, néhol rövid jellemző, vagy méltányoló megjegyzések kíséretében. De a dícséretekben sokszor igen bőkezű. S azt hisszük, vannak a felemlítettek között akárhányan, a kik szívesen helyet adnának másoknak tüzetesebb és kimerítőbb ismertetésre. Így a kis dolgozat is plasztikaibb volna s az egyes kimagaslóbb pontokhoz jobban lehetne csoportosítani az elmosódottabb, színtelenebb részleteket.

A másik megjegyzésünk az, hogy a magyar aesthetikai törekvések története egészen hiányzik a kis dolgozattól. E nélkül pedig nem teljes a kép. Mert ez igen számottevő része a bölceleti gondolkodásnak s a múlt század közepétől elkezdve elég sűrűn találkozunk irodalmunkban olyanokkal, a kik aesthetikai problémákat fejtegetnek. Ott van például Szerdahelyi Györgynek *Aesthetica sive doctrina boni gustus ex philosophia pulcri deducta in scientias et artes amaeniores*. Budae, 1778 2 részben. Baumgarten *Aesthetica*-ja nyomán halad, felhasználva korabeli más aesthetikai munkákat is. Tehát nem eredeti gondolkodó. De munkája sokkal inkább élvezhető, mint a Baumgarten tömör, sokszor szinte érthetetlen latinsággal írt s a túlságos rendszerezés kedvéért a pedánsáig részletezett munkája. Sajátságos véletlen, hogy a milyen szerencsés kezdet volt az Apáczai munkássága a bölcelet terén, ép oly szerencsés Szerdahelyié az aesthetikában. Az aesthetika az újabb tudományok közé tartozik. Baumgarten a megalapítója 1750-ben. Azóta ez a tudományág a németeknél hatalmas disciplinává növekedett. Nálunk is voltak az új gondolatoknak mindig tolmácsolói, de munkásságunk épen csak erre terjedett ki. Ámde ez aesthetikusokat fel lehetett volna említeni, valamint azon folyóiratokat is, melyek aesthetikai dolgozatokat közölnek, a minthogy a bölceleti folyóiratok teljes számban fel vannak sorolva.

Megjegyzéseink nem érintik a munka kiváló becsét. Szerzőnek nemcsak az a kitűnő érdeme, melyet czélja kitérésével szerzett, hanem az is, hogy teljesen otthon van a magyar bölcsészettörténetében is, melynek jelenségeit ügyesen csoportosítja, helyesen értelmezi és mélyre-

ható értelemmel ítéli meg. Szerző hálára kötelezi maga iránt a magyar bölcsélet művelőit ilyen s hasonló irányú munkáival, melyekhez alapos tudása mellett nagy szorgalma és ambitioja van. Mi örömmel üdvözljük e kis füzetet s várjuk, hogy ehhez még több ilyen fog csatlakozni.

Dr. Gál Kelemen.

A magyar irodalom története.

Képes díszmunka két kötetben. Szerk. *Beöthy Zsolt*. Kiadja az Athenaeum irod. és nyomdai részv. társ. Nagy 8. r. Budapest 1896. I. A legrégibb időktől Bessenyei felléptéig. VIII., 516 l. II. Bessenyei (!) felléptétől a kiegyezésig. 1772—1867. IV., 840 l.

Terjedelmes és pompás kiállítású két kötetben, immár teljesen befejezve áll előttünk a legterjedelmesebb és már régóta várt magyar irod. történet, melyre a szerkesztők (Beöthy Zsolt és Badics Ferencz) belső megelégedéssel, a magyar közönség pedig méltó örömmel és büszkeséggel tekinthet. Irodalomtörténetünk, e legújabb tudományok egyike, rövid pár évtized alatt, a szorgalmas és körültekintő munkások egész hosszú sorát bírja felmutatni; ma már a finomabb és jellemző részletek nagy tömege került napfényre s áll az összefoglaló munkások rendelkezésére, melyekből veszély nélkül kivonhatók az általános eredmények s megalkotható nemzetünk szellemi életének képe. Erre vállalkozott e mű két szerkesztője, hogy ezt egy írói szövetség által hajtassa végre s összesen 41 nevet olvasunk az első kötet élén, kiknek munkája e mű, köztök néhány kiválóan történetírót és pár más rokon tudomány művelőjét; mert a szerkesztők igen helyes célzata az volt, hogy bevonva a rokon és felvilágosító tudományok képviselőit, a magyar irodalmat fejlődésében úgy mutassák be, mint nemzetünk szellemi életének a többi irányokkal szervesen kapcsolt részét, melyet ezer láthatatlan szál kapcsol össze egész létünkkel, mely visszahat a nemzeti életre és táplálkozik belőle. Legkivált történelmi, politikai életünknek irodalmunk legszebb nyilatkozataival tartozunk; mert nemzeti fentartásunk ösztöne és sikere, nemzeti erőnknek és szellemi életrealitásunknak legfényesebb dicsősége. Mindezek nemcsak indokolttá teszik történetíróink részvételét e műben, hanem szükségességét meg is magyarázzák. Valljuk meg egyszersmind, hogy e mű nemcsak szép, fényes emléke irodalomtörténetünk jelen állásának; hanem azok a szellemi és művelődéstörténeti eredmények, melyek minden időben szívünk méltó büszkeségei, ki is tűnnek belőle s így hivatva van arra, hogy irodalmunk ismeretét és e megismerés által a magyar irodalom iránti szeretet ápolja és erősítse nemzetünk egész művelt osztályában, mely világpolgári irányja miatt egy pár fényes neven kívül a többi irodalmunk munkásai közül hajlandó keveselni. Ezt a szeretetet, a nemzeti élethez ezt a meleg ragaszkodást pedig csak a közeli ismeretség ébresztheti fel

és ápolhatja. A mit nem ismerünk, nem is szerethetjük. A mit félig ismerünk, az még alig érdekel, ha csak nem alkalmyszerűleg vagy rendkívülisége miatt meg nem lepő. Ezért szükséges az, hogy közönségünk s ne csak tudós világunk, irodalmunk történetét lehető közelről megismerje, megszeresse; mert a mint Beöthy az előszóban találóan mondja olvasó közönségünkről, ennek „irodalmi műveltsége és izlése csak igen vékony és szakadozó szálakkal van a magyar szellem történeti fejlődésével kapcsolatban.“

Meggyőződésem szerint e mű valóban kiválóan hivatott arra, hogy áthidalja a megismerés és közöny közt fennálló ürt, hivatott úgy belső tartalma, mint külső kiállítása által.

A belső tartalomról idézzük e helyt az előszó pár sorát: „A könyvet a magyar irodalomtörténet (és magyar történet s művelődéstörténet) munkásainak egy nagyobb társasága írta, szám szerint 41-en. Így egyfelől minden egyes cikk oly szakember tollából kerülvén, kinek az illető tárgy sajátlagos tanulmányai körébe esik, ez a mód megbízhatóság és alaposág tekintetében is biztosítékot nyújt.“ Erről valóban tanúskodik a könyv minden lapja. Nézetem szerint e mód az alaposágon kívül, egy nagyon széleskörű érdeklődés felbresztésére is igen alkalmas s a mennyiben 41 író munkája mellett úgy is előre le kellett mondani a teljes egységről, azon összhangról, mely a felfogás egyformaságában, szigorú logikájában, az egyes részek viszonylagos arányában és terjedelmében csak akkor lehet, ha valamely mű vagy egy író vagy nagyon kevés számú író munkája: az írók e számát bátran növelni is lehetett volna, mert számos kiváló név, sőt irodalmunk történetének és történetünknek valódi fölfedező munkásai közül is néhány hiányzik, kiknek kimaradása nem egészen érthető s nem is előnyös ebben az esetben.

Azon egyenetlenségekről, melyek úgy a részek arányában, sőt a felfogásban is mutatkoznak, melyekről az előszó igen találóan emlékezik meg: a mű előnyei mellett szükségtelen aprólékoskodás volna szólni s e pár bemutató sornak célja nem is lehet. Mi csak azt gondoljuk, hogy a magyar irodalom története nem oly rendkívül nagy terület, melynek korunk kutatásainak eredményeihez alkalmazott megírásához oly sok író közremunkálása volna egy ekkora műben szükség s kevesebben, sőt csak néhányan tökéletesebbet bírtak volna adni, ha nem is a részletekben, legalább a fő dolgokban. Ez bizonyos, csak időt kell vala nekik adni, hogy a magok részét jól előkészíthessék. Erről azonban épen e műnél, tudjuk, hogy szó nem igen lehetett, mert a fő feladat a sürgősség és az volt, hogy a millenáris évre megjelenjék s egyik hirdetője legyen a magyar szellem erejének, nagyságának; mert az előszó szép szavai szerint: ez nemzeti erősségünk és iskolánk. Ezért a nagy közönség és kritika egyaránt csak lelkesedésnek adhat kifejezést, midőn e két pompás kötetben lapozva, olvasva fe'tárja, látja

benne azt, mi szívünknek a legdrágább s csakugyan kívánatos, hogy olvassa szívével és hogy ez úton irodalmunk ismerete növelje a magyar közönségben a történeti öntudatot, a nemzeti érzés erejét s ne feledje olvasása közben egy pillanatra sem, hogy a magyar embernek világpolgárságot hajhászni nem csak felesleges, hanem nemzeti életünket veszélyeztető fényűzés is. Ez a legfőbb tanulság.

De méltó büszkesége e mű a magyar nyomdászati iparnak is és méltó a hasonló német kiadványokhoz külsejére nézve is. Nemcsak nyomása szép, tisztametszésű mediaeval betűvel, hanem mellékletei, szövegekpei, hasonmásai mind nagy gonddal s szakértelemmel vannak megválogatva és kiállítva. Az I. k.-ben 199 szövegekép és 37 műmelléklet, a II-ikban mintegy 300 szövegekép s szintén 37 műmelléklet van a lehető legjobb technikai kivitelben s e sorok írója örömmel látta, hogy a II. k. 524. l.-ján a kiskőrösi Petőfi-ház az ő felvétele után van adva (Pet.-Muz. V. 3 számhoz melléklet), noha megnevezve nincs. Ez egyébként néhány más mellékletnél sincs megmondva, pl. az I. 152 lapon álló képről megemlíthető lett volna, hogy Schopper P a n o p l i a-jából van véve, mely Frankfurtban 1568-ban jelent meg.

F. Z.

Különfélék.

A kolozsvári Ferencz József-egyetemen f. é. márcz. 1-én volt Ő Felsége védnöksége alatt (sub auspiciis regis) az első doktorrá avatás. Filep Gyula orvosdoktornak jutott a szerencse elsőnek lenni e legmagasabb kitüntetés elnyerésében. Ő Felségét dr. Wlassics Gyula vallás és közoktatási m. kir. miniszter helyettesítette, a kinek magas eszmékkel telt felavató beszéde (az egyetem és társadalom egymáshoz való viszonyáról) képezte az ünnepély fénypontját. A felavatás a régi erdélyi országgyűlések színhelyén, a városi Redoute nagytermében, a megállapított czeremóniák pontos megtartásával folyt le s lélekemelő hatással volt az ünnepélyen jelen lehetett intelligens s díszruhába öltözött közönségre. A felavatás után az egyetemi orvostanhallgatók díszbédet adtak kitüntetett jeles pályatársuk tiszteletére, a melyen jelen volt a miniszter is kíséretével s az egyetemi tanári karon kívül a vármegye, város és hatóságok fejei és képviselői.

A kolozsvári állami tanítónőképző intézet f. é. márcz. 1-én ünnepelte fennállásának 25 éves jubileumát, dr. Wlassics Gyula vallás és közoktatási m. kir. miniszter és Szathmáry György min. tanácsos és neje, valamint Kolozsvár városa intelligentiája és hatóságainak jelenlétében. Az ünnepély Kozma Ferencz tanfelügyelő megnyitó és üdvözlő beszédével kezdődött, fénypontja volt az intézet nagyérdemű igazgatónőjének, Lázárné Kasztner Janka úrnőnek szép felolvasása az intézet 25 éves történetéről. A tanítványok éneke, zongorázása, sza-

valata töltötte ki többi programját a szép ünnepélynek, mely felett és a mintaszerű intézet virágzása felett örömenek és elismerésének meleg szavakban adott kifejezést a közoktatási miniszter is.

Új egyetemi tanárok a kolozsvári egyetemen. Ő Felsége a classica philologia tanárává jan. 14-én kinevezte dr. Csengeri Jánost, bp. egyet. magán- és főgymn. r. tanárt; jan. 29-én pedig a bölcsélet ny. r. tanárává dr. Böhm Károlyt, a bp. ev. főgymn. igazgatóját. Egyetemünk és tudományos életünk két kitűnő erővel gazdagodott a két jeles tanár Kolozsvárra-jutásával.

Szász Béla egyet. ny. r. tanárt Ő Felsége decz. 22-én kelt legmagasabb elhatározásával saját kérésére nyugdíjazta. A kolozsvári egyetem egyik legkiválóbb díszét vesztette el a betegeskedése miatt nyugdíjba lépett jeles tanár és íróban, a kinek hosszas és eredménydús tanári működéseért a közoktatási miniszter elismerését és köszönetét fejezte ki s a bölcsészeti kar küldöttségileg fejezte ki nyugdíjba lépése felett érzett fájalmát, kívánván neki egészsége visszanyerését és hosszú életet.

Millenniumi Történet. Marczali Henriknek az „Árpádok kora“ című monografiája, mely az „Athenaeum“ r. társulat kiadásában megjelenő „A magyar nemzet története“ című tízkötetes nagy munkának második kötetét képezi, immár befejezéshez közelg. A most megjelent 60. és 61. számú füzetek az Árpádház kihalásáról, az utolsó Árpádokról szólnak. Külön fejezetben van leírva a Kun László magyar király alatt vívott morvamezei csata, melynek oly nagy fontosságú politikai következménye a cseh Ottokár legyőzetésével Habsburgi Rudolf által a Habsburg-ház uralmának megalapítása Ausztriában. Erre a nagyjelentőségű korra, a magyar nemzeti dynasztia kihalásának korára vonatkozólag, eddig jórészt ismeretlen, számos és becses történeti adatot gyűjtött össze Marczali Henrik. A szöveg tömördek szövegképpel van illusztrálva. A füzetekhez műmellékletek is vannak csatolva. A füzetek ára 30 krajczár.

Folyóiratok.

Budapesti Szemle februári füzetében Volf György első keresztény térítőinkről szóló tanulmányának első közleményét adja; *Concha* Győző folytatja Balfour angol miniszternek a keresztény hitről való nézeteinek ismertetését; *Rohonyi* Gyula a magyar nemzet ethnikai meghatározásáról; *Csorba* Ferencz jogi oktatásunk reformjáról értekeznek; *Petelei* István a »Felhők« cz. alatt egy beszélyt közöl; *Haraszi* Gyula a kritikai módszerekről értekezik; *Cserny* Károly a vámszövetség megújításához szól hozzá. Az értesítőben több új könyvet bírálnak egyesek.

Akadémiai Értesítő januári füzetét *Marczali* Henriknek Ranke Leopold felett tartott emlékbeszéde nyitja meg; *Vadnay* Károly az 1895. évi

Kóczán-pályázatról tesz jelentést; *Zichy* Antal bemutatja Kazinczy levelezéseinek VI. kötetét; *Thirring* Gusztávnak felolvasása »A magyarok kivándorlása Amerikába« kivonatban közöltetik. — A februári füzetet *Hampel* József értekezése nyitja meg: Újabb tanulmányok a rézkorról; *Némethy* Gézának Vergilius Didójáról; *Balassa* Józsefnek a rövid magánhangzók történetéről és *Kunos* Ignácznak az oszmán-török nyelv idegen elemeiről az Akadémiában tartott felolvasásai kivonatban olvashatók, végül *Simonyi* Zsigmondnak német és magyar szólások cz. munkájáról olvasunk ismertetést.

Magyar Nyelvtör januári füzetében az új szerkesztő *Simonyi* Zsigmond köszönt be; *Zlinszky* Aladár a szálló igékben levő nemzeti vonásokról értekezik; *Nagyszigeti* Kálmán a nyelvújítási adatok gyűjtésére buzdít; *Tóth* Béla a keresztnevek fordításáról közöl egy kis értekezést; *Munkácsi* Bernát a magyar nyelvszerkezetben levő törökségeket gyűjti össze. Irodalom, nyelvtörténeti adatok, helyreigazítások, kérdések és feleletek, nép-nyelvhagyományok. — A februári füzetben *Simonyi* Zsigmond a jogász-nyelvről értekezőn, fejtegeti a jogász szó eredetét; *Zlinszky* Aladár folytatja a szálló igékben levő nemzeti vonások cz. értekezését; *Balassa* József nagyobb tanulmányokba kezd: Hogy hangzott nyelvünk az Árpádok korában cz. alatt; *S. Zs. Arany* János nyelvészeti jegyzeteiből közöl egy párt. Végül a szokásos rovatok.

Nyelvtudományi Közlemények múlt évi utolsó (4.) füzetében *Munkácsi* Bernát a finn-ugor nyelvekben levő iráni elemeket ismerteti; *Szilasi* Móricz befejezi a vogul szójegyzéket; *Asbóth* Oszkár dr. ó-szlovén, új szlovén cz. alatt értekezik, végén polemizál Melichchel; *Szamota* István a mohácsi csatában elesett esztergomi érseknek, Szalkai Lászlónak magyar glosszáit közli 1490-ből.

Történelmi Tár januári füzetében *Thaly* Kálmán egy trencsénvári naplót közöl a kuruczvilágból; *Thallóczy* Lajos befejezi Caraffa levelezését Dietrichstein herceggel; *Beke* Antal szintén befejezi a gyulafejérvári káptalan okleveleinek regisztrumát; Dr. *Komáromy* András folytatja a hr. Perényi család levéltárában levő oklevelek közlését; ifj. *Kemény* Lajos a Heraklidesz Jakab megöletése ügyében tett tanúvallatásokat közli; *Veress* Endre Nádasdy Ferencnek oratióját közli, melyet az ország négy rendjéhez akart tartani, de nem volt ideje rá, mert elfogták. Az oratió eddig német nyelven volt ismeretes, most *Veress* E. az eredeti fogalmazványról közli magyarul.

Archaeologiai Értesítő múlt évi utolsó (5.) számában *Boeckh* Hugó a Pozsony környékén előforduló állítólagos megalithikus emlékekről; Dr. *Temesváry* János a Szolnok-Dobokamegyében talált szentegedyi neolithkori leletről; *Bella* Lajos a sopronmegyei borostyánkő-leletekről értekezik; *Gerecze* Péter folytatja a pécsi székesegyház régiségeinek ismertetését; *Veress* Endre a vármiai püspöki székesegyház sodronyzománczos kelyhét írja le. — Ez évi februári (1.) füzetében Dr. *Ziehen* Gyula a nemz. múzeumban levő Dionysoszt ábrázoló bronzszobrocskáról értekezik; *Halaváts* Gyula a lederata-tibiscumi római útvonal irányát írja le; Dr. *Pósta* Béla a történelmi magyar pogánykori leleteket ismerteti; *Kada* Elek a múlt évben Kecskeméten tett ásásokat írja le; Dr. *Gerecze* Péter Szt.-Simeon zárai ezüstkoporsójának keletkezéséhez kö-

zöl egy adalékot; *Mihalik* József a Sárosmegyében levő feketekúti régiségeket írja le.

Hadtörténelmi Közlemények februári füzetét Millennium czímmel szép czikk nyitja meg; *Thaly* Kálmán az erdélyi kurucz haderőnek létszámát állapítja meg 1704-ben és azt 20500 főre teszi; *Fülök* Henrik Hadik Andrásnak Berlinbe 1757-ben tett portyázó menetét írja le; Dr. *Váry* Rezső és *Bárczay* Oszkár Böles Leónak Taktikájából közölnek egyes fejezeteket; *Kropf* Lajos Castaldónak Erdélyben való szereplését írja le; Dr. *Karácson* Imre közli Rasid efendi török történetírónak az 1663. török hadjáratról szóló leírását. Tárca. Hadtörténelmi apróságok stb.

Irodalomtörténeti Közlemények múlt évi utolsó füzetében dr. *Heinrich* Gusztáv aranyosrákosi Székely Sándorról és *Gáspár* Elemér Mikes Törökországi Levelleinek keletkezéséről szóló tanulmányait befejezik; *Nagy* Lajos közlésezi testvéreinek, dr. *Nagy* Sándornak kéziratban hátragyott értekezését a tanodai dráma előzményeiről hazánkban.

Századok januári füzetében *Thaly* Kálmán szolgáltató újabb adatokat az ónodi országgyűlés történetéhez; *Angyal* Dávid Báthory Gábor uralkodásáról értekezik. Történeti irodalom. Tárca. Különfélék. — A februári füzetben *Thaly* Kálmán és *Angyal* Dávid befejezik czikkeiket. *Pór* Antal Erzsébet királyné és Kis Károly utolsó éveit írja le.

Turul múlt utolsó füzetében dr. *Komáromy* András befejezi a borosjenői Tisza-család őseiről szóló tanulmányát; *Áldássy* Antal Kistárkányi Dénesnek Zsigmondtól 1434 decz. 21. kapott ezímeres levelét közli; *Nagy* Iván a draskóczi és jordánföldi Ivánka-család törzseit kutatja; *Makay* Dezső folytatja a Csanád nemzetségből származott Telegdy-család családfájának összeállítását. A vegyesek rovatában *Thaly* Kálmán II. Rákóczy Ferencztől kiadott három ezímeres levelet ismertet.

Magyar Könyv-Szemle múlt évi utolsó (4.) füzetében *Kropf* Lajos, a híres humanista Maximilianus Transilvanusról értekezik s gróf Apponyi Sándorral szemben azt vitatja, hogy erdélyi származású volt; dr. *Rupp* Kornél a magyar Mária-himnuszokról ír; ifj. *Kemény* Lajos egy XVI. századbéli kassai könyvkereskedő könyvrajstromát közli; *Kanyaró* Ferencz a legrégebb unitárius énekeskönyvekről értekezik s czáfolja azon nézetet, hogy azok Dávid F. idejében jelentek volna meg, Kanyaró az 1607. évre teszi; dr. *Gyalui* Farkas a székelyudvarhelyi ev. ref. főgymnasium könyvtárát írja le.

Ethnographia múlt évi kettős (5—6.) füzetében *Munkácsi* Bernát az ugor népnevezet eredetéről és *Kovács* János a szegedi cigányokról értekezik; *Sajóvölgyi* G. Péter a dorozsmai veszzszoipart írja le. Néphit és népszokások. Irodalom. Apróságok.

Egyetemes Philologiai Közlöny februári füzetének első czikke *Bartha* József értekezése Lucanus Pharsaliájáról; *Pápay* József Szigetvár ostromának epikai fontosságát méltatja; *Incze* Béni a Dialogus de oratoribus szerzőjének sokat vitatott kérdéséhez szól és azt igyekszik bebizonyítani, hogy e mű szer-

zöje Tacitus; *Zsoldos* Benő Beregszászi Nagy Pál életéhez és külföldi működéséhez közöl néhány adalékot. — A márcziusi füzetben *Bartha* József és *Incze* Béni értekezéseiket befejezik. *Tolnay* (Lehr) Vilmos egy Faustról szóló tót bábjátékot közöl. Hazai és külföldi irodalom, Vegyesek. Könyvészet.

Magyar Gazdaságtörténeti Szemle múlt évi utolsó füzetében *Reizner* János a mindszent-algyői uradalom történetét írja le. Az adatok rovatában *Merényi* Lajos dr. az alsólendvai uradalom tisztviselői számára 1719. kiadott utasítást közöl; *Paikert* Alajos gróf Széchenyi Istvánnak a magyar gazdasági egyesülethez való viszonyának megvilágosításához nyújt érdekes adatokat.

Erdély múlt évi 10—12. hármas számában *Merza* Gyula az ezeréves ünnep alkalmából hívja fel a turisták figyelmét fokozottabb mértékben Erdély szépségeire; *Jékay* Ilona Radna-Borbereket és *Urmánczy* Nándor a borszéki vízhangot írja le; *Czirbusz* Géza a Jára vize völgyéről és népéről értekezik; *Merza* Gyula befejezi a hazai örmények ethnographiai hanyatlásának okairól és azok orvoslásáról szóló tanulmányát; *Hangay* Oktáv Kolozs vármegye turisztikai feldolgozásához szolgálat adatokat.

1848—49. Történelmi Lapok 1. számában *Koós* Ferencz a Janku, Axente és Bálint oláh prefektek elleni harezokban elesett magyarokról, *Hegyesi* Márton az 1848—49. erdélyi hadseregről közölnek kimutatást. A 2—3. kettős számban *Hegyesi* Márton folytatja a kimutatást; *Székely* Gergely a Horváth-Gálfi-Török-féle összeesküvéshez járúl adatokkal. A 4. számban *Koós* Ferencz román jellemrajzokat közöl 1848—49-ből. Végül *Kanitz* Ágost mindenikben közli Kanitz S. 1848—49. naplóját.

Protestáns Szemle 1. füzetében *Szóts* Farkas a közszellem vallás-erkölessi lendüléséről értekezik; *Csengey* Gusztáv nagyobb tanulmányba kezd: Jézus képe az ó-testamentumban; *Rácz* Lajos az evangeliomi és pápás egyházról, dr. *Erdős* József Péter apostolról értekeznek; *Paulik* János folytatja a halhatatlansági eszme történetét. — A 2. füzetben *Szóts* Farkas az evangeliom nélkül való theológiáról ír; *Csengey* Gusztáv és *Rácz* Lajos befejezik az 1. füzetben megkezdett értekezéseiket; dr. *Erdős* József és *Paulik* József folytatják.

Keresztény Magvető 1. füzetének, mely az új évben megnagyobbodva és kitűnő munkatársakkal megszorodva jelent meg, tartalma a következő: *Péterfi* Dénes a hindu theismusról ír; *Kanyaró* Ferencz az Eger vidékén levő unitárius vértanúk emlékezetét újítja fel; *Végh* Mihály egyh. tört. adatot és *Simonfi* Márton egyh. beszédet közölnek; *Gálly* Lőrincz vallásos tárgyú elbeszélést fordít Goldsmith után. Új rovat az Egyházi Szemle *Gálly* Lőrincz és a Tanügyi Szemle dr. *Gál* Kelemen vezetése alatt.

Protestáns Közlöny 10. számában *Török* István tanügyünk történetéhez közöl adatokat.